

Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekânları*

Ejder Okumuş**

Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları

The Leisure Places in the Ramadan Nights in the Odunpazarı Houses

Özet

Abstract

Bu çalışmada Eskişehir'in merkez ilçesi Odunpazarı'nda Odunpazarı Evleri olarak bilinen mahalde Müslümanların Oruç tuttıkları Ramazan Ayı boyunca gecelerin nasıl değerlendirildiği, boş zamanlar sosyolojisi perspektifiyle ele alınmaktadır. Konu, Odunpazarı Evleri'ndeki kamuya açık boş zaman mekanları ile sınırlanmıştır. Çayhaneler, kafeler, nargileciler vs., Odunpazarı Evleri'nde dikkati çeken boş zaman mekanları olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın amacı, Odunpazarı Evleri'nde Ramazan gecelerinde insanların boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerini anlamaktır. Çalışma katılımcı gözlem ve görüşme teknikleriyle yürütülmüştür.

In this study, the fact that how people spend the evenings and nights during the Ramadan Month Muslims fast in the space known as the Odunpazarı Houses (Odunpazarı Evleri) in Odunpazarı, the central district of Eskişehir, in 2013 is handled in the perspective of the sociology of leisure time. The subject is limited with the leisure places open to public in Odunpazarı Houses. The tea houses, cafes, coffeehouses, and nargile houses (hubbly-bubbly or hookah houses), etc. were identified as the leisure time places striking in the Odunpazarı Houses. The purpose of this study is to understand how people evaluate and spend their leisure time at Ramadan nights in the Odunpazarı Houses. The work was conducted with participant observation and interview techniques.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Odunpazarı, Ramazan, Gece, Boş Zaman

Key Words: Eskişehir, Odunpazarı, Ramadan, Night, Leisure Time

1. Giriş

1.1. Metodoloji

Toplumsal varlık olarak insanın varoluşsal bir boyutunu teşkil eden *zaman*, insanların, çeşitli yönleriyle en çok merak ettiği, özellikle düşünür, filozof ve bilim adamlarının üzerinde en çok kafa yorup araştırmalar yaptığı konulardan biridir. İnsan dünyada zamansal olarak var olur. Zaman; hayatı, davranışları, hareketleri, devamlılıkları, durağanlıkları, dinamikleri, süreçleri, etkileşimleri ve olayları ifade eder; hayat yoksa zaman da yoktur (Okumuş 2011a: 11). Tabiatı gereği toplumsal bir varlık olan insanın, içinde dünyaya geldiği toplumsal evrenin zamanını verili olarak bulduğu düşünülürse, sosyal zamanın (Bkz. Elias, 2000; Zerubavel, 1981; Okumuş, 2011a; Berger ve Luck-

* Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi BAP Biriminin desteklediği "Eskişehir'de Boş Zaman Kültürü" başlığı ile yürütülmekte olan 201318001 no'lu projeden türetilmiştir.

** Ejder OKUMUŞ, Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ejder.okumus@gmail.com

mann, 1967) insanın toplumsal hayatında çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılır. Kısaca toplumsal hayatın temel düzenleyici unsurlarından biri olan zaman, sosyal bilimcilerin çalışmalarında giderek daha önemli bir yer tutmaktadır (Elias, 2000; Zerubavel, 1981; Giddens, 1994, s.23-26; Zimmerman 1964,s. 4-7; Okumuş 2011a).

Anlaşıldığı kadarıyla zaman konusu, toplumsal hayatın ayrılmaz bir vechesidir ve o nedenle de sosyal zaman çalışması yapmak önemlidir. Öyle ise genel sosyal zaman içinde çok mühim bir yeri olan boş zamanları (leisure time, evkât-i hâliye¹) çalışmak da doğal olarak önemli olmaktadır. Şüphesiz boş zamanlar konusunu önemli kılan başat husus, bizzat boş zamanların kendisidir. Boş zaman (leisure), bugünkü anlamda endüstrileşmenin, kapitalizmin, aşırı uzmanlaşmanın, işbölümünün, bireysel hayat tarzının, tüketmek ve kazanmak için durmamacasına çalışmanın, daha genel anlamıyla modernizmin bir armağanı olarak hayatımızda büyük bir yer işgal etmekte, gündelik hayat gerçekliğimizin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Belki de boş zamanlar, günümüzün *boş zaman medeniyetinin* en önemli konularından, can alıcı problemlerinden biridir (Bkz. Robinson, 1963; Bamberger, 1966,s.12-13; Tör, 1963, s. 61; Hicter, 1963, s.107-112). Nitekim günümüzde boş zamanlar, sadece bireylerin, cemaatlerin, sivil toplum örgütlerinin, iş dünyasının, büyük şirketlerin, boş zaman tüketimine hitap eden ekonomik sektörlerin değil, aynı zamanda devletlerin, hükümetlerin ve siyasal seçkinlerin de oldukça duyarlı oldukları bir alandır. Boş zamanların günümüz toplumlarının en zor imtihanlarından biri olduğunu söylemek, abartılı olmasa gerektir.

Boş zaman olgusu, çalışma hayatını doğrudan ilgilendiren bir konu olarak da oldukça önemlidir. Boş zamanın belirlenmesinde daha çok çalışma zamanının esas alındığı düşünülürse, bu durum daha iyi anlaşılır. Ayrıca boş zamanları değerlendirme biçiminin çalışma hayatını etkileme özelliği olması itibarıyla de boş zaman konusu toplumsal yaşam için üzerinde durulması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi, boş zamanlarını nasıl değerlendirirse işine, iş yerindeki görevine, çalışma performansına, üretimine katkıda bulunur? Dinlenerek, neşeyle, iyi bir motivasyonla değerlendirilen boş zamanın iş hayatına olumlu etkide bulunacağı açıktır. Ancak tersi durumda boş zaman değerlendirmenin iş hayatına olumsuz etkisi olacaktır.

Boş zaman konusunun önemini ortaya koyan hususlardan biri de, toplumsal hayatın bir denge üzerine oturması, toplumsal huzurun sağlanması ve korunması kapsamında kendini göstermektedir. Toplumsal aktörler, boş zamanlarını doğru tespit eder ve iyi değerlendirirlerse, toplumsal hayat daha kaliteli, değerli, anlamlı ve dengeli olacaktır, aksi halde tersi olacaktır. O halde boş zaman olgusu, nerden bakılırsa bakılsın, önemlidir. Dolayısıyla boş zamanlar üzerine araştırmalar yapmak da oldukça önemlidir.

Önemi bu şekilde tespit edilen boş zaman olgusu, bu çalışmada, büyük seyyah Evliya Çelebi'nin ifadesiyle (1999, s.11) kadim zamanlarda büyük şehir olan Eskişehir'in merkez ilçesi Odunpazarı'nda Odunpazarı Evleri olarak bilinen mahalde 2013 yılının Ramazan Ayı geceleri bağlamında

---

¹ Osmanlı entellektüel evreninde boş zamanların evkât-i hâliyye terimiyle ifade edilmesiyle karşılaştırmak bakımından bkz. Naîmâ, 1283: 57; Devellioğlu 1993: 317.

boş zamanlar sosyolojisi ve din sosyolojisi perspektifiyle anlaşılmaya çalışılmaktadır. Esasen bu çalışmanın konusunun asıl önemi, boş zamanlar-din ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Sekülerleşmenin etkisiyle sosyal hayattan uzaklaşıp uzaklaşmadığı, modern dünyada bazı toplumsal işlevlerini kaybedip kaybetmediği tartışmalarına konu olan din, aslında farklı şekil ve muhtevalar içinde modern toplumsal hayatın en güçlü unsurlarından biri, hatta birçok toplumda en güçlü unsuru olmaya devam etmektedir. Din, toplumların zaman boyutlarında meydana gelen köklü değişimlere rağmen kimi zaman veya kimi durumlarda boş zamanlarda da etkili bir varlık göstermekte, inananların ve dindarların hayatına boş zamanları değerlendirme konusunda da yeni stratejilerle yön vermektedir. O halde dinin boş zamanlardaki durumunu araştırmak, bugünün toplumsal dünyalarını, toplumsal dünyalarının boş zamanlarını ve dinî yönünü doğru anlamak açısından önemlidir. Din-boş zamanlar etkileşimi araştırması, kurumsal düzlemde, iki kurumun, yani din kurumuyla boş zamanları değerlendirme kurumunun karşılıklı ilişkilerini anlamak ve analiz edip açıklamak bakımından da önemlidir ve gereklidir. Denilebilir ki boş zamanlar-din etkileşimi, bugünün toplumsal hayatında neler olup bittiğini anlamak ve açıklamak için araştırılması gereken kayda değer din sosyolojisi konuları arasında yer almaktadır. Bu çalışma, lokal düzlemde Eskişehir Odunpazarı'nda Ramazan gecelerinde boş zamanları ele aldığı için boş zaman-din ilişkilerinin anlaşılmasına da katkı sunacaktır.

Ramazan akşam ve geceleri, Eskişehir'de Odunpazarı Evleri olarak bilinen yerde, insanların geliş-gidişleri ve hareketliliği ile adeta bir cümbüşe dönmektedir. Araştırmacı, 2009-2012 yıllarında dört Ramazan'da bu gecelemeyi Eskişehir örneğinde gözlemlemiştir. Görülmüştür ki, Eskişehir'de oruç tutan ve tutmayan birçok insan, iş adamı, siyasetçisi, memuru, işçisi, öğrencisi, öğretmeni, öğretim üyesi, kadını ve erkeğiyle teravih namazından önce ve sonra Odunpazarı evlerindeki çayhanelerde, vakıf ve dernek merkezlerinde vs. sahura kadar veya sahura yakın bir vakte kadar oturmakta, muhabbet etmektedirler. Bu çalışmanın zamanı olan 2013 yılı Ramazan Ayı gecelerinde de Odunpazarı Evleri'nde insanlar hareketli, heyecanlı vakit geçirmektedirler. Araştırmacının yaptığı gözlemlere göre Ramazan Ayı'nda iftardan kısa süre sonra ve Teravih sonrası Odunpazarı'nda gözle görülür bir hareketlilik olmaktadır. İnsanlar, Sahur vaktine kadar çayhanelerde, çay bahçelerinde, parklarda vs. oturup sohbet etmekte, yemekte, içmektedirler. Ramazan Ayı boyunca bu durumun böyle sürdüğü söylenebilir.

Özetle bu çalışmada Eskişehir'in merkez ilçesi Odunpazarı'nda Odunpazarı Evleri olarak bilinen mahalde Müslümanların Oruç tuttıkları Ramazan Ayı boyunca akşam ve gecelerin nasıl değerlendirildiği, sosyolojik perspektifle ele alınmaktadır. Konu, 2013 yılı Ramazan Ayı'nda Odunpazarı Evleri'ndeki Kemal Zeytinolu Caddesi'nde kamuya açık boş zaman mekanları olan çayhaneler veya kiraathaneler ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında çay evleri, kiraathaneler, nargileciler vs., Odunpazarı Evleri'nde dikkati çeken boş zaman mekanları olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın amacı, Odunpazarı Evleri'nde Ramazan gecelerinde söz konusu mekânlarda insanların boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerini anlamaktır. Çalışma katılımcı gözlem ve görüşme teknikleriyle yürütülmüştür.

Araştırmacı çalışmayı yürütürken 2013 yılının 9 Temmuz-7 Ağustos 2013 tarihleri arasına te- kabül eden Ramazan Ayı'nın 10 Temmuz-4 Ağustos tarihlerinde (26 gün) akşamları ve geceleri Odunpazarı Evlerindeki boş zaman mekânlarını bizzat gezmiş, oralarda saatlerce oturmuş, ayrıca 16 gece Sahura kadar Vuslat Aile Çay Bahçesi'nde (Vuslat) ve Mihaliççiklilar Yaptırma, Yaşatma, Yardımlaşma, Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği'nde (Mihaliççiklilar) oturup insanların arasında kalarak gözlemler yapmış, olanlara tanıklık etmiş, sohbetlere katılmış, kimlerin buralara gelip gitti- ğini görmüştür. Vuslat ve Mihaliççiklilar'da boş zaman araştırması kapsamında bazı kişilerle bireysel olarak ve grup halinde görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde soru-cevap tarzının dışında birkaç kez tartışma usulüyle insanların düşünce ve yaklaşımları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma yaklaşımıyla yürütülen çalışma, bu gözlem ve görüşmelere ek olarak yazılı bel- gelerden elde edilen verilerin yorumlanmasıyla gerçekleştirilip tamamlanmıştır.

Araştırmada Eskişehir Odunpazarı Evleri örneğinde boş zaman mekanları ele alındığına göre çalışma, üç ayak üzerine oturmaktadır. Birinci ayak boş zaman mekanları, ikinci ayak Eskişehir, üçüncü ayak ise Odunpazarı Evleridir.

1.2. Eskişehir

Eskişehir, son yıllarda sınaî, teknolojik, eğitimsel, toplumsal, kültürel vs. açıdan gözlenebilir de- ğişimlerin meydana geldiği bir şehir olarak dikkati çekmektedir. İç Anadolu Bölgemizin güzel bir ili olan Eskişehir, tarihsel olarak Eski ve Orta çağlarda Yunanca Dorylaion, Latince Dorylaeum (Arap kaynaklarında Darauliya, Aadruliyâ ve Drusilya) ismi ile tanınan bir kent olup Antik kaynaklarda önemli yolların kavşak noktasında kaplıcaları ile ünlü, ticarî boyutuyla zenginliğe kavuşmuş bir Frigya şehri olarak geçer.

Dorylaion, 1176'da Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan'ın Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'u mağlup etmesinden sonra, Selçukluların hakimiyeti altına girmiştir. Bir zaman sonra uzun süre yıkık ve terk edilmiş olan Dorylaion'un yakınındaki harabenin güneyinde yeni bir yerleşim yeri kurulmuş- tur. Dorylaion harabelerine Eskişehir adı verilmiş olması ve Eskişehir adının o zamandan günümüze gelmiş olması muhtemeldir.

Osmanlı Devleti'nin Kurucusu Osman Bey, 1289 yılında hakimiyet sahasına Eskişehir'i de kat- mış ve böylece Eskişehir bir Osmanlı şehri olmuştur. Osmanlıların ilk zamanlarında, devletin kuruluş merkezlerinden birisi olması veya kuruluş merkezlerine yakın olması nedeniyle Eskişehir, önemli bir merkez olma özelliğine sahip olmuşsa da daha sonraki dönemlerde, özellikle de devletin zayıfladığı zamanlarda yeterli ilgiden uzak kalmıştır; ancak bilhassa Osmanlı-Rus savaşıyla (1877-78) göçmen- lerin gelip yerleşmesi neticesinde nüfus artışına sahne olmuş ve büyümeye başlamıştır. Demiryolu- nun hizmet vermeye başlamasıyla Eskişehir daha bir gelişme trendine girmiştir.

Günümüzde Türkiye'nin kavşak noktalarından ve dikkati çeken merkezlerinden biri olan Eski- şehir, Fatih'e kadar Ankara Beyliği'ne bağlı olarak kalmış, 1451 yılından sonra da Kütahya Beyler- beyliği'ne bağlanmıştır. 1841 yılından sonra ise değişen idari taksimatta Eskişehir, merkezi Bursa olan Hüdavendigâr eyaletine bağlanmış ve 1925 yılına kadar kaymakamlıkla idare edilmiş, 1925

yılında da il olmuştur. O tarihten bugüne çeşitli düzenlemelerle ilçe sayısı artan Eskişehir'in bugün itibarıyla on iki ilçesi bulunmaktadır. Bu ilçeler şunlardır: Sivrihisar, Mihallıççık, Seyitgazi, Çifteler, Mahmutiye, Sarıcakaya, Alpu, Beylikova, İnönü, Günyüzü, Han ve Mihalgazi. Bugün merkez nüfusu 625 bini bulan ve Büyükşehir olan Eskişehir'in merkezinde ise Odunpazarı ve Tepebaşı ilçeleri bulunmaktadır.

Ortasından Porsuk Çayı'nın geçmesi nedeniyle ayrı bir güzellik kazanan şehrimiz, iki büyük üniversitesi ile de dikkati çekmektedir. Burada üniversite öğrencilerinin Eskişehir hayatındaki yerinin; Eskişehir'in toplumsal, kültürel, dinî, ekonomik vd. veçheleriyle olan etkileşiminin ayrı bir araştırma yapmayı gerektirecek kadar önemli olduğunu da zikretmek gerekir.

1.3. Odunpazarı

Bazı tarihçilere göre geçmişte Karacaşehir olarak bilinen Odunpazarı; lületaş ustaları, bakırcılar ve demirciler gibi geleneksel el sanatlarının isimleriyle anılan sokaklara sahip bir şehirdir. Osmanlı sivil mimari örneklerini koruyan Odunpazarı, kendine özgü görünümü ve yapısıyla; kıvrımlı yolları, çıkmaz sokakları, ahşap süslemeli, bitişik düzenli ve cumbalı evleri ile, örf, adet ve geleneklerini koruyarak bir bütün olarak günümüze kadar gelmiştir.

Odunpazarı'nda dinsel ve sosyal amaçlı yapılar, kamu binaları ve ticari yapılar bulunmaktadır. Kurşunlu Camii ve Külliyesi, Çoban Mustafa Paşa tarafından 1525'te bir külliye halinde yapılmıştır. Akoğlan Camii, Müftü Camii, Tiryakizade Hasan Paşa Camii, Sivrioğlu Camii, Şeyh Şahabettin Türbesi, dini yapıların en önemlileri olarak zikredilebilir. Kamu yapıları bağlamında Atatürk Lisesi, Cumhuriyet Tarihi Müzesi ve Mal Hatun ilköğretim okulu zikre şayandır. Odunpazarı semtinin, "Odunpazarı Tarihi ve Kentsel Sit Alanı" olarak tescil edilerek korunmaya alınmış olması ayrıca önemlidir.

Odunpazarı'nda ayrıca Odunpazarı Evleri'nden bahsetmenin elzem olduğunu belirtmek gerekir. Odunpazarı Evleri, kendine özgü mimari yapısıyla Eskişehir'e bir özellik katmakta, Eskişehir'i tarihle buluşturmaktadır. Bu evler Osmanlı'nın son dönemine yakın gelir düzeyi yüksek aileler tarafından yaptırılmıştır. Restorasyon çalışmalarıyla ömrü uzatılan Odunpazarı Evleri, turistik bir mahal haline gelmiştir. Odunpazarı Evleri'ndeki konaklar, alışveriş mekanları, çay bahçeleri, kiraathaneler, nargile evleri, köfteci, butik oteller, çarşılar, müzeler, hanlar, arastalar, çeşmeler, camiler vs. de, Odunpazarı'nın sürekli canlı kalmasında önemli işlevsellikleri olan mekanlar olarak dikkati çekmektedirler.

1.4. Boş Zaman

Günümüz toplumsal aktörlerinin önemli bir zaman dilimini içine alan boş zamanlar olgusu, toplumsal hayatın neredeyse bütün yönlerini etkilemektedir. Boş zamanlar sosyolojisinin merkezî ilgi alanını teşkil eden boş zaman, Latince *licere* sözcüğünden türemiştir (Jary ve Jary 1991: 274). Lügat olarak boş olma (boş kalma-ferağat) zamanını ifade eden boş zaman, insandan insana, toplumdan topluma, kültürden kültüre değişen bir biçimde farklı içeriklere sahip (Kelly, 1981, s.623) olsa da sosyolojik anlamda insanların kendilerine ayırdıkları *özgür zaman* (Tatlıdil, 1994, s.389) olarak tanımlanabilir. Bu, günümüz şartlarına uygun olarak daha geniş bir şekilde ifade edilmek

istenirse şu söylenebilir: *Tatil* olgusunu da kapsamına alan, fakat o ve onun gibi belirli kavram ve olgulardan daha geniş bir içeriğe sahip olan boş zamanlar (Ar. ferâğ), sözlük anlamında meşguliye-tin, iş yapmanın, dolu zamanın karşıtı olup (Bkz. ve krş. el-İsfahânî ty., s.377), istilâhî anlamda insa-nın, uyku, iş veya okul saatlerinin ve de rutin meslekî, ailevî ve sosyal iş, görev ve sorumluluklarının gereği olan eylemleri yerine getirdiği vakitlerin dışında bir ölçüde kendi hür iradesiyle, kendi kendi-nin farkında olarak özgürce kullanabileceği, özgürce dinlenme, eğlenme, bilgi ve düşüncesini geliştirme, becerilerini arttırma, toplumsal hayata gönüllü olarak iştirak etme gibi bir dizi meşguliyetler-de bulunabileceği (Abadan, 1963, s.50; Hicter, 1963, s.107; Ülken, 1969, s.50; Mutlu, 1995, s.73) - her ne kadar aşağıda işaret edileceği üzere bunun bugün uygulamada böyle olduğu hususunda şüpheler bulunsada-, psikolojik olarak haz duyduğu yapılaşmamış-ihthiyârî zamanlar olarak tanımlanabilir (Jary ve Jary, 1991, s.274; Wilson, 1980; White, 1955; Mutlu, 1995, s.73). Boş zamanı şu şekilde tanımlamak da mümkündür: İnsanların serbest zaman esnasında zorla ve zorunluluktan değil, gönüllü olarak gerçekleştirmek istedikleri ve tatmin edici bir tarzda, başarmak için yetenek, imkân ve kaynaklarını kullandıkları aktivite (Stebbins, 2007, s.4. Ayrıca bkz. Brightbill, 1960, s.4). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere boş zamanda belirleyici olan, gündelik hayatın olmazsa olmaz bir ihtiyacı karşılamaya yönelik zorunlu bir faaliyette bulunmak değil, özel, kişisel aktiviteler içinde olmaktır (Berger ve Luckmann, 1967, s.36). Boş zamanları, "kişinin, meslekî, ailevî ve toplumsal görevlerini yaptıktan sonra dinlenmek, eğlenmek, bilgisini arttırmak, karşılık beklemeden yetenek veya becerilerini geliştirmek veya topluluk hayatına gönüllü katılımını geliştirmek amacıyla kendi özgür iradesiyle yapabildiği seçeceği işler"i gerçekleştirdiği zamanlar olarak tanımlayan Dumazedier (1960, s.522-vd.; 1974b, s.133), boş zamanın boş zaman olarak adlandırılmasını dört özelliğe bağlı görmektedir: Serbest olma, faydacı olmama, haz verme ve bireysel olma. Eğer bir faaliyet, hem boş zamanın bu özelliklerinden birini, örneğin haz vermeyi, hem de başka özellikleri, meselâ faydacılığı içerirse, bu durumda bu tür faaliyetlerin geçirildiği zaman Dumazedier'e göre *yarı-boş zaman* veya *yarı-serbest zaman* olarak adlandırılır (Tezcan, 1994, s.8).

Belirtmek gerekir ki boş zamanın, sıklıkla yapıldığı gibi işlevsel bakımdan çalışmanın karşıtı olarak tanımlanması, yeterli, uygun ve 'efrâdını câmi', ağıârını mâni' olmayabilir. Bu iki sebepten dolayı böyledir: Birincisi; boş zaman, sırf *eğlenme/dinlenme* (=recreation: daha etkin çalışma için enerjilerin yenilenmesi) ve sırf *serbest zamandan* (=free time: aşırı çalışıp didinmenin gereklerinden ayrı bir zaman seti) ayrılarak (Pronovost, 1989, s.58) bir nebze açıklık kazanmıştır. İşçi, kendisinin serbest zaman kullanımı veya eğlencesi/eğlenmesi için hiçbir ücret almamasına rağmen, bu iki kavram aslında bizzat çalışma ile yakın ilişki içinde bulunur. Dinlenme/eğlenme ve serbest zaman, iş için *meşrûiyet* ve haklılaştırım sağlarlar. Tamamen iş perspektifinden pazar ibâdeti ve kahve molası nitel yönden aynıdır: Bunların her ikisi de işçileri girişimde daha iyi yapmaya katkıda bulunurlar. Boş zamanın, hemencecik çalışmanın veya işin zıddı olarak tanımlanamamasının ikinci sebebi ise şudur: İş ile boş zaman arasındaki gerçek sınırı tespit etmek bazen zordur. Bir marangoz günlük görevlerini yapmaya başladığı zaman gerçekten de sıkı çalışır. Fakat kendi zevki için artistik mobilyalar yapan bir avukat, bir çalışma insanı veya boş zaman insanı olarak kategorize edilebilir mi? Açık ki bazı insanlar boş zaman faaliyetlerinde iş zamanlarında yaptıklarından daha fazla

enerji harcarlar. O halde bu noktada enerji harcamak ölçüt olamaz. Söz konusu örnek ışığında eylem de kendi içinde, çalışmayı boş zamandan ayırmada kural olamaz.

Tanımın bu inatçılığı, işin aynı zamanda sosyal olarak da tanımlandığı gerçeğinde saklıdır. Aynı faaliyet bir durumda iş olup başka bir durumda iş olmayabileceği için işin sadece insan aktivitesinin doğasına değil, aynı zamanda bu aktivitenin içinde düzenlendiği sosyal yapıya da ilişkin yanı olan bir kavram olduğu sonucuna varılabilir. İşin bu çeşitli tezahürlerinin altı çizilecek özelliği şudur: İş, daima belli bir düzenlilik içinde yapılan hizmetler sistemiyle birleşir. Bu hizmetlerin performansı, sadece çalışan bireyin özgürlüğüne bağlı değildir (Kelly, 1981, s.623-24).

Modern toplumların ayırt edici yönlerinden birini teşkil eden boş zamanlar, toplumsal hayatta kendine özgü toplumsal ilişki biçimlerini de doğuran boş zamanları değerlendirme gibi bir durumu beraberinde getirmiştir. Elbette geçmişten bugüne bütün toplumlarda görece bir boş zaman dilimi ve hayatı var olmuştur; ancak aşağıda ele alındığı gibi modern toplumlarda boş zamanlar ve boş zamanları değerlendirme, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre değişime uğramıştır. Denilebilir ki günümüzde boş zamanlar veya boş zamanları değerlendirme; aile, ekonomi, din, siyaset ve eğitim kurumunun yanında altıncı temel sosyal kurum olarak yerini almaktadır (Dumazedier, 1974a; Dumazedier, 1967; Kraus, 1971; Peiper, 1952; Anderson, 1961; Fichter ty.,s.126; Durant, 1938; Tezcan, 1994; Aydın, 2000, s.217-224).

Boş zaman kültürü ve değerlendirmesi çerçevesinde boş zaman mekanları oldukça önemlidir. İnsanlar boş zamanlarını bir mekanda bulunarak değerlendirirler. Örneğin parkta, spor salonunda, futbol sahasında, çayhane, çay bahçesi veya kiraathanede, kafede, nargile evinde, camide, evde, iş yerinde, bağda, bahçede gazinoda vs. boş zamanlarını geçirir, eğlenir, dinlenir, eğitim etkinliklerinde bulunur veya spor yaparlar. İnsanın boş zamanını iyi, kaliteli, yani istediği biçimde değerlendirebilmesi için boş zamanın geçirildiği mekânın özellikleri, yeri, konumu vs. oldukça önemlidir. İyi bir mekânda boş zaman iyi değerlendirilir.

Boş zaman mekanları içinde kahvehane veya kiraathanelerin ayrı bir yeri vardır. Toplumumuzda genel olarak kahvehane, çayhane, çay bahçesi veya kiraathane kültürünün önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin her yerinde kahvehaneler, insanların biraraya gelip oyun oynadıkları, sohbet ettikleri, arkadaşlıklarını geliştirdikleri, hayat-memat meselelerini konuştukları, toplumsal sorunları ele alıp çözüm üretmeye çalıştıkları, dertleştikleri, sevinçlerini paylaştıkları, dinlendikleri, zaman öldürdükleri boş zaman mekânlarıdır.

2. Boş Zaman ve Ramazan

2.1. Din ve Boş Zaman

Sosyolojik perspektifle gerek din olgusu, gerekse boş zaman konusu açısından din-boş zaman ilişkisi ilginç ve önemli boyutlara sahiptir. Boş zaman, bir anlamda insanın en yüksek kuvvetleriyle samimiyet ve sebep-gaye yönünden bağlantılı olan faaliyetlerde harcanan zaman olarak görülebilir. Bu faaliyetlerde bireyin en dolu *öz-gerçekleştirim* ve *öz-kavrayışından* başka hiç bir amacının olmadığı söylenebilir. İnsan kemalinin somut olarak neyi gerektirdiği ve kemal başarısını ne gibi

faaliyetlerin daha da ilerlettiği gibi hususlar, kültürel tanımın kapsamına giren konulardır. Bu yüzden sosyolojik düzlemde denilebilir ki insan mükemmelliğinin normları, örneğin ister Hıristiyan, isterse Marksist olsun herhangi bir toplum için geçerlidir ve ideal normun engellenmeden ve tüm dikkati vererek takibi için kullanılabilen zaman, boş zamandır (Kelly, 1981, s.624).

İnsanların yaşamlarında hayatî bir güç olan, insanoğlunun hayatında önemli roller üstlenen, insanın zihniyet, tutum ve davranışını önemli ölçülerde etkileyen ve bireyin gündelik eylem ve faaliyetlerinde olduğu gibi grup yaşamında da derin etkisi bulunan köklü bir kurum olarak dinin (Swedlund ve Crawford 1956: 130), doğal olarak boş zaman kurumu ile ilişkisi sosyal hayat açısından önemlidir. İşin ve boş zamanın birbirinden kesin olarak ayrılaşmadığı, boş zamanları değerlendirmenin kurumsallaşmadığı eski ve pre-modern toplumlarda dinin, boş zaman değerlendirme ile içiçe olduğu söylenebilir. Bu toplumlarda oyunlar, festivaller, danslar, törenler, şarkılar, şiir gibi faaliyetlerde dinî biçimler önemli bir yer tutmuştur (Tezcan, 1994, s.45-49).

Reform Hareketi'yle varlık sahnesinde yerini alan Protestanlığın da önemli etkileriyle ortaya çıkan kapitalizm, endüstri devriminin başlangıç zamanlarında *Protestan ahlâkının* etkisiyle çalışmaya ayrı bir önem vermiş ve dinin etkisiyle çalışmaya verilen bu önem, boş zamanın olumsuzlanmasına yol açmış ve sonuçta boş zaman, çok sınırlı bir biçimde var olmuştur. Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* (1999) adlı eserinde belirttiği gibi Protestanlıkta Tanrı'nın şanını yüceltmenin yolu, günün her dakikasına hakkını veren, bir düzen ve disiplin içinde çalışmakla yerine getirilebilir.

Protestan iş etiğine sahip bir girişimci için *vakit nakittir*; o, çalışmanın dinî olarak esinlenilmiş bir görev olduğuna inanır ve gelecek için tasarrufta bulunur ve yatırım yapar (Urry, 1999, s.287). "Protestan iş ahlâkı, zaman yönetimiyle ilgili birçok sorunu beraberinde taşır ve bize daha çok ve daha yoğun çalıştığımız sürece yükselmeyi ve sahip olmayı hak edebileceğimizi va'zeder." (Atkinson, 1997, s.23). Max Weber'in sosyolojik yaklaşımlarında bu husus içerilir. Weber'in mezkur eserinde (1999) belirttiği gibi modern kapitalizmin oluşumunda Protestan zaman anlayışının önemi büyüktür. Weber'e göre Protestanlar, çok çalışmak gerektiğine inanarak hareket ediyorlardı. Protestanlar, sahip oldukları Protestan etik gereği zamanı çalışarak geçirmeyi kabul etmişlerdir. Protestanlarda boş zaman kullanımı, öğle istirahati, bayram ve şenlik gibi kavramların önemli bir geçerliliği yoktur (Marty, 1987, s.36). Protestanlık'ta zamanı boşa harcamak, en büyük günah olarak telakki edilir. Eğlence, lüks, fazla uyku, boş konuşma vb., ahlaken suçtur. O halde zamanı en iyi şekilde çalışarak değerlendirmek bir zorunluluktur. Kaybedilen her zaman, Tanrı'nın şanını yüceltme yolundaki çaba ve uğraşından çalınmaktadır. Bu telakkide zamana bir değer biçildiği açıktır. Protestanlara göre Tanrı'nın kendi şanını yüceltme isteğine, boş zaman geçirerek ve zevküsefa sürerek değil, çalışarak hizmet edilir, uyulmuş olur. Zamanı boşa harcama bütün günahlar içinde ilk ve en ağır olanıdır. İnsanın kendi mesleğini kesinleştireceği hayat süresi çok kısa ve değerlidir. Sosyal hayatta zaman kaybı, boş konuşma, lüks, sağlık için yeterli olandan fazla uyku, ahlaki açıdan itiraz konularıdır. "Benjamin Franklin'in dediği gibi zaman para değildir, ama bu bir ölçüde manevi düzlemde de geçerlidir. Zaman sonsuz derecede değerlidir; çünkü kaybedilen her saat, Tanrı'nın şanını yüceltme hizmetindeki çalışmadan çalınmış zaman demektir. Değersiz ve doğrudan yadsınacak bir başka şey de etken olmayan düşünmedir. En azından meslek uğraşısı pahasına böyledir. Zira bu, meslek için

Tanrı'nın isteğinin aktif bir biçimde ifa edilmesinden daha az tanrı'nın hoşuna gider. Ayrıca Pazar günü bu iş için ayrılmıştır ve Baxter'e göre mesleklerinde tenbel olanlar, zamanı geldiğinde, Tanrı'ya ayıracak zamanı olmayanlardır." (Weber, 1999, s.122-23).

Farklılaşmanın, kurumlaşmanın, sekülerleşmenin damgasını vurduğu modern toplumlarda, hayatın pek çok alanında olduğu gibi genel olarak zaman konusunda, özelde ise boş zamanları değerlendirmede bir dünyevileşmenin söz konusu olduğunu belirtmek gerek (Fabian, 1999, s.21 vd.). Fakat bu demek değildir ki sekülerleşme süreciyle din tamamen rafa kaldırılmış veya etkisini yitirmiştir. Din, sosyal hayatın çeşitli boyutlarında etkisini gösterdiği gibi boş zamanlar çerçevesinde de çeşitli biçimlerde göstermeye sürdürmektedir. Denilebilir ki dindar insan, tüm zamanlarında olduğu gibi boş zamanlarında da dindarlığına uygun bir biçimde faaliyet göstermektedir. Ayrıca boş zamanların gittikçe hayatın büyük bir kısmını işgal etmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkabilen hedefsizlik ve bu hedefsizliğin getirebildiği olumsuzluklar karşısında din önemli bir panzehir olarak işlev görmektedir ve bu noktada da *din-boş zaman ilişkisi* kendini göstermektedir.

Modern endüstriyle birlikte üretim teknolojisinin hızlı bir biçimde gelişmesi, birey ve toplumlara büyük bir boş zaman kazandırmıştır. Boş zamanın bu şekilde çokluğu karşısında ortaya çıkabilecek bir hedefsizlik; anlamsızlık, hiçlik ve stresi besler. Bu durumda din, boş zamanları amaçlı bir biçimde değerlendirmede önemli bir fenomen olarak ortaya çıkmakta ve insanların huzurlu bir biçimde boş zaman geçirmelerine vesile olmaktadır. Nitekim boş zamanların insan hayatında son derece önemli olduğu günümüzde, dinî grup, dernek ve kurumların, din tebliğcilerinin, din davetçilerinin bu gerçeği de dikkate alarak boş zamanları değerlendirmek, boş zamanlarında özgürce ve sakin bir şekilde düşünen, hareket etme imkanı bulan insanlara mesajlarını ulaştırmak için yoğun çaba harcadıkları görülmektedir. Bu noktada Hıristiyanlık söz konusu olduğunda kiliselerin, misyoner teşkilatlarının, çeşitli dernek ve örgütlerin, rahip ve papazların, diğer kilise görevlilerinin, hatta Papa'nın boş zamanların değerlendirilmesi ve boş zamanlarda eğitim yönünden birçok işlevlere sahip oldukları, kiliselerin programlarına boş zaman değerlendirme eylemlerini aldıkları bilinmektedir. Kilise, boş zaman etkinliklerinin dinî uygulamaya katkıda bulunacağı düşüncesinden hareketle üyelerine ve üyeleri olmayanlara boş zaman etkinlikleri düzenleyerek insanların dinle ve kiliseyle alaka kurmalarını veya ilgilerini sürdürmelerini sağlar (Tezcan, 1994, s.56-57).

İslam söz konusu olduğunda ise, cami imamlarının, müezzinlerin, çeşitli dini vakıf ve derneklerin, çeşitli öğrenci kulüplerinin, tarikatların, cemaat ve grupların, camilerin, çeşitli dini etkinliklerin, sözel konferans, panel, açık oturum, sohbet, kurs, piknik, gezi, kamp vb. organizasyonların boş zamanların değerlendirilmesinde önemli fonksiyonlar gördükleri söylenebilir (Tezcan ty., s.309-310). Bu çerçevede gençlere boş zamanlarında camilerde din eğitimi verilmesi, dinî musikinin geliştirilmesi, İslam sanatlarının yaygınlaştırılması gibi olaylar da İslam-boş zaman ilişkisi konusunda işaret edilmesi gereken hususlardır.

İslamiyet-boş zaman ilişkisinde değinilmesi gerekli bir konu da, Türkiye'de yaz tatillerinde öğrencilere yönelik düzenlenen Kur'an kursları ve din eğitimi faaliyetleridir. Bilindiği gibi öğrencilerin

çoğu için boş zamanlar alanı içinde bulunan yaz tatillerinde isteyen aileler çocuklarını Kur'an öğrenmesi ve din eğitimi alması için Kur'an kurslarına ve câmilere göndermektedirler.

Dinlerin boş zaman faaliyetleri çerçevesinde zikredilebilecek önemli hususlardan biri de boş zaman dinî seyahatleridir. İnananlar, boş zamanlarında ibadet amacıyla veya salt ziyaret amacıyla çeşitli seyahatler düzenlerler. Sözelimi ziyaret amacıyla insanlar, dinî merkezleri görmek amacıyla ülke içi ve ülke dışı çeşitli yerlere seyahat edebildiği gibi ibadet amacıyla Cum'a, Cumartesi veya Pazar günü ünlü, tarihî bir kiliseye veya meşhur, tarihî bir camiye gidebilirler.

Konumuzun sınırları çerçevesinde konuya yaklaşıldığında, Odunpazarı Evleri'nde boş zaman mekanları konusunun Müslüman toplumda boş zaman konusunun niteliği ve biçimi ile doğrudan ilgili olduğu anlaşılacaktır. Müslüman birey ve toplumların kültürü içinde boş zaman yaklaşımlarını iyi anlayabilmenin yolu ise, İslam dini örneğinde boş zaman konusuna yakından bakmaktır.

78/Nebe', 9-11'den, İslâm'ın genel manada geceyi dinlenme zamanı, geceleyin uyumayı dinlenme ameliyesi ve gündüzü de geçim için çalışma zamanı olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Arapça'da boş zamanın karşılığı; boş kalmak, boşalmak, boş olmak, bitirmek, tamamlamak, yönelmek, kastetmek, ölmek gibi anlamlara gelen (İbn Manzûr, 1990, s.444-45) f-r-ğ kökünden türemiş ferâğ ve ferâğat kelimeleridir. "Ey ins ve cin topluluğu, sizin için boş vaktimiz olacak." (Rahman 55/31) ayetinde bu anlamı görmek mümkündür:

İnşirah sûresinin 5-8 numaralı ayetleri de, İslamî bağlamda boş zamanın anlaşılmasında önemli ipuçları sunmaktadır. Ayetlerde geçen ferâğat ile rağbet arasındaki anlam ilişkisi önemlidir. Bir şeyden ferâğat ederek Allah'a yönelmek emredilmektedir. Ferâğatta işle iştigal etmeyi bırakıp boş kalmak manasının yanısıra bir işe, bir nesneye, bir şeye kast ve ahenk eylemek (Mütercim Asım 1304: 499), yönelmek, ferâğat etmek, özveride bulunmak gibi anlamlar da mevcuttur. O halde Kur'an, Peygamber'e ve müslümanlara *ferâğatta rağbeti* emretmektedir. Bu durumda müslümanın, ferâğ zamanında, ferâğatta bulunması, istirahat etmesi gerektiği, ferağ zamanında kendini Allah'a adanması, ferağ zamanında fâriğ olup insanlar için özveride bulunması, bağışlayıcı ve hoşgörülü olması, boş zamanının kıymetini bilerek hareket etmesi ve boş zamanını bir fırsat zamanı olarak görüp anlamlı kılması gerektiği zımnen anlaşılmaktadır (Bkz. (et-Taberî 1995, s.298-300; Fahrur-Râzî ty, s.32; Yazır ty., c. 8, s.5925; İbn Kesîr, 1989, s.562; Zemahşerî ty., s.222; en-Nesefî, 1988, s.366; Kutub ty., c. 6, s.3930; Çantay, 1981, c. 3, s.965; Ateş 1995, s.3076; Canan 1985, s.102).

Burada işaret edilmesi gereken bir husus, ayetlerden, dinlenmeden, ara vermeden sürekli be-densel çalışma yapmak gerektiği gibi bir yorumun çıkamayacağıdır. İslam'da aslolan, zamanın boş, içeriksiz, anlamsız geçirilmemesidir. Dinlenme, belli kurallar çerçevesinde eğlenme, düşünme gibi çeşitli zihinsel ve fiziksel faaliyetler yapmak, bu ayetlerin anlamının dışında değildir. Önemli olan bütün bir hayatı anlamlı kılmak ve bu arada söz konusu faaliyetleri bir anlamlılık kapsamında yapmaktır. Bu anlamda bu tür faaliyetlerin, insanın işine, görevine katkıda bulunacağı açıktır. Anlaşılmaktadır ki, İslam'da zaman, boşa harcanacak ve öldürülecek bir şey değil, tersine üretilecek, iyi değerlendirilecek, anlamlı harcanacak bir şeydir. Zamanı öldürmek, modern zamanlarda teknolojik toplumlarda, başka bir ifadeyle makineleşen toplumlarda insanların çalışma zamanlarının azalma-

sına paralel olarak artan boş zamanlarının plansız ve hesapsız bir biçimde harcanmasını ifade eder. Bu anlamda zaman öldürmek, Balzac'ın ifadesiyle en pahalı harcama (Polat, 2001, s.283) olsa gerek. İslam, genel olarak ayet ve hadislerle bakıldığında görülebileceği gibi zamanın boşa geçirilip öldürülmesini onaylamamaktadır.

Hadislerle bakıldığında da, İslam'ın boş zamanlarla ilgili yaklaşımının yukarıda ele alındığı çerçevede görmek mümkündür. Hadislerde dikkati çeken bir husus, boş zamanın nimet olarak görülmesidir. Buhârî'nin *Sahîh*'inin Kitâbu'r-Rikâk'ının birincisi olarak zikrettiği "İnsanlardan çoğunun aldatıldığı iki nimet vardır: Sağlık ve boş zaman (ferâğ)" (Buhârî, İbn Mâce, Tirmizî) . Hadîs, İslam'ın boş zamanlara bakışını anlamamıza büyük katkıda bulunmaktadır:

Dinî ve hayatî mesaî için âzâde zaman olan ferağın (Miras, 1978, s.177), yani boş zamanın nimet olarak adlandırıldığı Hadîs, toplumsal bağlamını dikkate alarak okunmaya çalışıldığı zaman, Milâdî 6. ve 7. yüzyıllarda İslam Arab toplumunun bilincinde boş zaman kavramının var olduğunu anlarız. Hz. Muhammed (s), insanları sağlıklı birlikte boş zaman konusunda uyarmakta ve boş zamanlarını iyi değerlendirmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Hadîs'ten anlaşılan önemli bir husus, boş zamanın, bir nimet olarak zikredilmesinden dolayı, birey ve toplum için çok önemli bir zaman dilimi olduğudur.

2.2. Ramazan Ayında Boş Zamanlar

Ramazan, Müslümanlara Oruç (savm, sıyâm) tutmanın farz olduğu aydır. İslam'a göre Ramazan ayı, mü'minlerin takva sahibi olup günahlardan korunmalarına vesile olacak şekilde oruç tutmaları farz kılınmış olan günleri ifade eder (Bkz. Bakara 2/183). Ramazan, iman edenlerin her zamankinden daha hassas bir sınavdan geçtikleri "Ay"dır (Bakara 2/183-187).

Ramazan ayında özellikle genel olarak iftardan sonraki, teravih namazı kılanlar için ise teravih namazından sonraki zaman dilimi, geç vakitlere, bazen sahura kadar boş zaman olarak değerlendirilebilmektedir. Elbette oruç tutan ve tutmayanlar için boş zaman değerlendirmesi gerek zaman planlaması, gerekse değerlendirme şekli ve içeriği açısından farklı olmaktadır. Ancak konuya toplumsal açıdan bakıldığında, denilebilir ki, Ramazan Ayı'nın genel iklimi, Müslümanların kahir ekseriyeti oluşturduğu hemen her yerde o yerin dindarlık durumuna göre değişen düzeylerde de olsa oruç tutmayanları da etkisi altına almaktadır.

Çalışanlar açısından Ramazan Ayı'nda da boş zaman diğer zamanlar gibi çalışma saatlerine göre düşünüldüğünde çalışma saatlerinin dışında kalan zamanlar, örneğin Türkiye'de bir memur için saat 17.00'den sonraki zaman dilimi, Cumartesi Pazar günleri boş zamanlardır. Çalışan kişi, yıllık iznini veya tatil günlerini Ramazan ayına denk getirirse, Ramazan Ayı'nı boş zaman olarak görebilir ve değerlendirebilir.

2.3. Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları

Boş zaman mekanlarını farklı biçimlerde eksiğiyle veya fazlasıyla belki de bütün şehirlerde, özellikle büyük kentlerde, metropollerde görmek mümkündür. Mesela İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de, Bursa'da, Konya'da, Adana'da, Kayseri'de, Eskişehir'de, Kahramanmaraş'ta ve büyüklü

küçükli diğer şehirlerimizde söz konusu boş zaman mekanları, insanların hizmetinde bulunmaktadırlar.

Gezinler de tarihsel olarak şehirlerin boş zaman mekanlarına, mesire ve piknik alanlarına, yayla ve yaylaklarına, sayfiyelerine dikkati çekmişlerdir. Sözelimi 17. yüzyıl Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi (1611-1682?), *Seyahatnâme* adlı eserinde gezip gördüğü yerlerin gezi, mesire ve sayfiye alanları ve kültürlerinden mutlaka bahseder. Mezkur eserde (1999, s.102-104) örneğin Maraş'ta Pınarbaşı ve Göksun'da Göksun yaylasının mesire yeri olduğu ifade edilir. Pınarbaşı'nda şehrin cümle ilim erbabının dinlenip eğlendiklerine işaret edilir (1999, s.102). Maraş'ın bağları anlatılır ve ayrıca bir yerde Maraş diyarının Deride bağından söz edilir (2003, s.249). Evliya'nın gerek bunlardan bahsetmesi, gerekse bağlardan söz etmesi, bugünkü Maraş yaylacılığının, bağcılığının ve de Maraş halkının yazları yayla ve bağlara taşınma kültürünün tarihsel temellerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Ramazan Ay'ında geceleri boş zaman mekanları konusuna gelince; gündüz oruç tutan ve tutmayanlardan bir kısmı, gece teravih namazından önce ve sonra çeşitli yerlerde, boş zaman mekanlarında, kahvehane, kıraathane, kafe gibi yerlerde, dernek ve vakıf merkezlerinde, hatta bazen evlerde Sahura kadar oturmakta, çay içip çerez yiyerek sohbet etmekte, hatta ibadet etmektedir. Her zaman gece geç vakitlere kadar açık olmayan bazı yerler, Ramazan ayında bu ihtiyaçtan dolayı açık kalmakta, Sabah namazı vaktine kadar insanlara hizmet vermektedir. Bu durum bize Ramazan ayında bazı insanların gecenin önemli bir kısmını boş zaman olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu noktada önemli olan bir husus; Ramazan gecelerini boş zaman olarak geçiren insanların, boş zamanlarını verimli geçirip geçirmediği, örneğin boş zaman değerlendirmelerinde zevk alıp almadıkları, dinlenip dinlenmedikleri, düşünüp düşünmedikleri, ibadet edip etmedikleri ve öğrenip öğrenmedikleridir. Yine örneğin boş zamanlarını bu şekilde oturarak değerlendirenlerin, boş zamanlarını ertesi güne daha iyi, kaliteli, verimli veya üretken başlamalarını, daha dinç uyanmalarını vs. sağlayacak şekilde değerlendirip değerlendirmedikleri, oldukça önemlidir.

3. Odunpazarı'nda Boş Zaman Mekanları ve Ramazan Geceleri

3.1. Genel Olarak Eskişehir'de Boş Zaman Mekanları

İslam Eskişehir, sosyolojik anlamda boş zamanlar açısından kendine has özellikleri olan bir ilimizdir. Eskişehir'de belli mekanlar, genel olarak şehir insanının sürekli uğrak verip vakit geçirdiği boş zaman mekanlarıdır. Misalen merkez ilçe Odunpazarı'nın sınırları içindeki Hamam Yolu, Eskişehirliilerin öteden beri yoğun bir kalabalık biçiminde yürüdükleri, cadde boyunca sağlı sollu dizilmiş çayhaneler, pastaneler, kıraathaneler ve alışveriş merkezlerinde vakitlerini geçirdikleri dikkati çeken bir yoldur. Ayrıca ve belki de bir anlamda Hamam Yolu'nun devamı olarak Reşadiye Camisi'nden itibaren Çarşı'ya, çarşı durağına, oradan Doktorlar Caddesine ve Kanatlı Avm'ye, oradan da Espark'a kadar olan güzergah, Eskişehirliilerin yaz ve kış sıklıkla günün hemen her saatinde gece saat 10.00-11.00'e kadar yürüdükleri, alışveriş yaptıkları yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Merkez ilçe Tepebaşı'nın sınırları içinde bulunan Espark'ın alışveriş merkezi olarak sürekli dolup taşması, genel bir boş zaman mekanı olduğunu ortaya koymaktadır. Neo Avm ve yeni açılan Özdi-

lek Avm de bu noktada zikre değerdir. Bu güzergâh, Espark ve Neo, her yaş ve cinsiyet kategorisinden insanların, ama daha çok gençlerin boş zamanlarını gezerek, oturarak ve alışveriş yaparak değerlendirdikleri mekanlardır. Bu mekanlarda adeta Eskişehir'i görmek mümkündür.

Espark Avm, ayrıca üzerinde durmayı hak eden bir mekan özelliği arz etmektedir. Eskişehir'de insanların önemli bir uğrak yeri ve boş zaman aktiviteleri merkezi olan Espark, insanların ilgisine bakılırsa, din sosyolojisi perspektifinden adeta modern seküler bir kutsal tapınak konumuna yerleştirildiği, Eskişehirliilerin orayı, kutsal bir seküler mabet haline getirdikleri söylenebilir veya görülebilir. Doktorlar caddesinden gar köprüsüne ve oradan da Espark'a doğru başta gençler olmak üzere Eskişehirliilerin coşkulu, heyecanlı yürüyüşleri, tapınağa heyecanla kavuşup orada ibadet etme arzusunun bir göstergesi gibi görünmektedir.

Eskişehir'de bu mekanların dışında boş zamanları değerlendirme mekanları olarak Şelale Park, Kent Park, Bilim, Sanat ve Kültür Parkı (Sazova Parkı), Yunus Emre piknik alanı, Şehr-i Derya Parkı gibi parklar dikkati çekmektedir. Bu parklar, Eskişehirliilerin bahar ve yaz aylarında gündüzleri ve geceleri dinlenmeye, gezmeye, piknik yapmaya vs. geldikleri yerlerdir. Bu parklar arasında Şelale Park, yayla havasıyla Eskişehir'in önemli bir boş zaman etkinlikleri mekanıdır.

Eskişehir'de önemli bir boş zaman mekanı da Bilim Deney Merkezi'dir. Sazova Parkı'nın hemen karşısında yer alan merkez, özellikle çocuklarla gençlerin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri bir mekan olarak dikkati çekmektedir.

Yaklaşık 700 bin nüfuslu Eskişehir'de, Odunpazarı'nda vakit geçirmek, Eskişehirliiler, yerli ve yabancı turistler için ayrı bir durumdur. Eskişehir içinde otantik bir yer olan Odunpazarı Evleri, Eskişehir'in çarşı düzlüğünden görece biraz yüksek olması ve dolayısıyla serin havasıyla insanların boş zamanlarını değerlendirmede önemli bir mekandır. Odunpazarı Evleri denildiğinde, halen içinde yaşanan evler, camiler, örneğin Kurşunlu Külliyesi, Odunpazarı Camii vd., Cam Müzesi, Birlik Vakfı, Esimder, Atlıhan gibi unsurlar, mekanlar akla gelir. Odunpazarı'nda son birkaç yıldır açılıp faaliyet göstermeye başlayan çayhaneler, nargile içilen kahvehaneler dikkati çekmektedir. Erkek, kadın, öğrenci, siyasetçi, işçi, memur, iş adamı, esnaf, yönetici vs. pek çok kesimden Eskişehirliilerin uğrayıp çay, kahve ve nargile içtiği bu mekanlarda insanlar, vakit geçirmekte, muhabbet havası içinde sohbet etmekte, entelektüel düzlemde birçok konuyu konuşmakta, tartışmakta veya müzakere etmektedirler.

Eskişehir denildiğinde zikretmeden geçilemeyecek bir konu da kaplıca hamamlardır. Eskişehir merkezde Hamam Yolu'nda bulunan hamamlar, insanların hem genel olarak banyo yapma ve tedavi olma amaçlı gitmelerinin yanı sıra boş zamanları değerlendirme mekanları olarak da hizmet vermektedir.

Eskişehir'de boş zamanların değerlendirildiği en dikkati çeken mekanlardan biri de, Hasan Polatkan Bulvarı ile üzerindeki pastanelerdir. Hasan Polatkan Bulvarı, Eskişehirliilerin genciyle yaşlılarıyla sabah ve akşamları yürüdükleri, bisiklet bindikleri bir güzergahtır.

Bunların dışında şehir merkezinden akıp giden Porsuk Çayı'nın etrafı sağlı sollu, özellikle gazino, kafe, pastane vd. eğlence yerlerinin olduğu Adalar, ayrıca eski ve yeni Bağlar'da bulunan eğlence merkezleri, gazinolar, kafeler, kahvehaneler, pastaneler, barlar sokağı, internet kafeler boş zamanları değerlendirme mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eskişehir'in önemli bir boş zaman mekanı da, içinde birçok dalda spor yapma imkanı veren Eskişehir Stadyumu'dur. Başta gençler olmak üzere hemen her yaştan erkek ve kadın, bu stadyumda boş zamanlarında spor yapar, sporla eğlenir, vakit geçirirler. Futbol oynar, yüzer, basketbol ve voleybol oynar. Stadyum Eskişehirililerin çok önem verdikleri bir boş zaman mekanıdır.

Eskişehir'de boş zamanları değerlendirme mekânları olarak *camilere* gelince; Odunpazarı Evleri mahallinde bulunan Kurşunlu Külliyesi, Odunpazarı Camisi, Alaaddin Camisi, Hasan Polatkan Bulvarı'ndaki Sami Ramazanoğlu Camisi, şehir merkezinde çarşının yanı başındaki Reşadiye Camisi örnek olarak zikredilebilir. Bu ve diğer camiler, gerek insanların nafile ibadet etmek, dinlenmek ve manevi bir atmosferde oturmak için geldikleri, gerekse Kur'an kursları veya başka bir takım etkinliklere katılmak üzere geldikleri kutsal boş zaman mekânlarıdır.

Eskişehir'in merkezi yerinde bulunan Reşadiye Camii'nin ağaçlı bahçesi çayhanesiyle birlikte Eskişehirililerin boş zamanlarını değerlendirmeye önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle bahar ve yaz mevsiminde bu caminin bahçesi sabahtan akşam geç saatlere kadar insanlarla dolup taşmaktadır. Namaz kılanlar, ezan öncesi ve sonrası, cami bahçesi veya parkının temiz ve serin ortamında küçük oturaklarda çaylarını yudumlayarak oturup sohbet etmekte, ezan okunduğunda da camiye girip namazlarını eda etmektedirler. Kurşunlu Külliyesi, yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı olmakta, güzel bahçesi ve çeşitli etkinliklerle boş zamanları değerlendirme mekanı olma özelliği sergilemektedir.

Ülkemizde bir çok şehirde olduğu gibi Eskişehir'de de Ramazan ayında geceleri, çeşitli mekanlar insanlarla dolup taşmaktadır. Eskişehir'de oruç tutan ve tutmayan birçok insan, iş adamı, siyasetçisi, memuru, işçisi, öğrencisi, öğretmeni, öğretim üyesi, kadını ve erkeğiyle teravih namazından önce ve sonra gerek Odunpazarı evlerindeki çayhanelerde, gerek Hasan Polatkan bulvarındaki pastanelerde, gerekse Bağlar'daki çayhane ve kafelerde sahura kadar veya sahura yakın bir vakte kadar oturmakta, muhabbet etmektedirler. Bu mekânlar, Ramazan ayında cıvılcıvılcı insanlarla dolup taşar.

Boş zamanlarda sivil toplum örgütlerine örnek olarak Eskişehir'de faaliyet gösteren Birlik Vakfı Eskişehir şubesinin yaptığı boş zamanları değerlendirme etkinlikleri zikredilebilir. Birlik Vakfı Eskişehir Şubesi'nin, Eskişehir'de boş zamanlar denildiğinde çok etkili, hatta en etkili bir kurum olduğu anlaşılmaktadır. Birlik Vakfı, yıl boyunca haftanın hemen her gününde boş zamanları değerlendirme etkinlikleri yapmaktadır. Çocuk, genç ve yaşlı kategorilerinde, cinsiyet itibarıyla erkek ve kadın kategorilerinde, meslek itibarıyla öğrenci, öğretmen, memur, emekli, esnaf, tüccar, sanayici, siyasetçi, serbest meslek sahibi gibi kategorilerde Eskişehirililere boş zamanlarında din eğitimi alanında, çeşitli spor dallarında, musikide, akademik seminerler alanında vs. hizmet vermektedir. Eskişehir'de birçok dindar insanın boş zamanlarında uğrak yeri olan Birlik Vakfı, Eskişehirililerin boş za-

manlarını değerlendirme merkezi, okulu ve mekanı olarak dikkati çekmektedir. Birlik Vakfı, bu yönüyle Eskişehir'in Sosyolojisinin ayrılmaz ve önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Bu anlamda Eskişehir'in dinî veçhesinin önemli bir boyutunun Birlik Vakfı'yla adeta özdeşleştiği söylenebilir.

Birlik Vakfı, yıl boyunca düzenlediği etkinliklerin yanında örneğin Ramazan'a ve yaz tatiline özgü boş zaman değerlendirme faaliyetleri tertip etmek suretiyle Eskişehirliilerin boş zamanlarını değerlendirmelerinde büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Bu çerçevede yaz tatillerinde Kur'an okuma, tefsir, siyer, Arapça gibi başlıklarla açtığı kurslar ve 2011 ile 2012 yıllarında açtığı yaz okulu dikkate değerdir. 2012 yılında ikincisini düzenlediği ve Okullar Hayat Bulsun Projesi kapsamında Sarar İmam Hatip Lisesinde uygulamaya koyduğu yaz okuluna binden fazla öğrenci kayıt yaptırmıştır. Yaz okulunda 22 ayrı branşta ders açılmıştır.

Eskişehir'de boş zamanları değerlendirme kuruluşu ve organizasyonu olarak Birlik Vakfı'nın yürüttüğü faaliyetleri özetlersek, şu maddeleri zikredebiliriz: Çeşitli konularda haftalık dersler, haftada bir gün çoğunlukla akademisyenlerin verdiği konferanslar, özel gün ve haftalara, özellikle dinî gün, gece ve haftalara özgü çeşitli etkinlikler, Ramazan konferansları, Kur'an kursu, Arapça kursu, Tefsir, Hadis, Sosyoloji, Eğitim, Felsefe gibi alanlarda akademik kurslar, çeşitli müzik dallarında kurslar, çeşitli sanat dallarında kurslar, çeşitli spor dallarında kurslar, yaz okulu.

Eskişehir ilimizde boş zaman mekanları arasında müzeleri de zikretmek gerekir. Müzeler gerek turistik bir ziyaret mekanı olması bakımından gerekse bir eğitim merkezi olması bakımından önemli boş zaman mekanları olarak değerlendirilebilirler. Eskişehir'de müzeler kapsamında Eskişehir Arkeoloji Müzesi, Cumhuriyet Tarihi Müzesi, Lületaşı Müzesi, Havacılık Müzesi, Devlet Demir Yolları Müzesi, Çağdaş Sanatlar Müzesi, Osmanlı Evi Müzesi, Eğitim Karikatürleri Müzesi, Çağdaş Cam Sanatları Müzesi sayılabilir.

3.2. Odunpazarı Evleri'nde Boş Zaman Mekanları

Odunpazarı Evleri'nde boş zaman mekanlarına topluca bakıldığında, insan hareketliliğinin yoğun olduğu şu mekanları tespit etmek mümkündür: Arzum Kiraathanesi, Aile Çay Bahçesi, ESİM-DER (Eskişehir İmam-Hatip Lisesi Mezunları ve Mensupları Derneği), Odunpazarı Nargile Köşkü, Bahçeli Kahve, İnci Börek Aile Çay Bahçesi, Vuslat Aile Çay Bahçesi, Mihaliççiklilar Yaptırma Yaşatma Yardımlaşma Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği –Emin Sazak Lokali, Atlıhan, Muhtarın Yeri, Avcılar Kiraathanesi, Sıla Tost Çay Kahve (Avcılar Kiraathanesinin karşısında), Konak Kiraathanesi, Birlik Vakfı Eskişehir Şubesi, Aslanlı Konak Hotel, Kurşunlu Külliyesi, Tüfekçizade Konağı Cafe ve Restaurant, Eski Bahçe Çay Evi, Hafız Ahmet Efendi Konağı, Gülşen'in Mantı ve Çay Evi, Beyzade Yemek ve Kahve Evi, Beyaz Konak Kahvaltı ve Izgara, Geleneksel Ebru Sanatları Atölyesi, Kırım Tatar Börekçisi, Arasta Cam, Çini ve Seramik Çarşısı, Kasr-ı Nur.

3.2.1. Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanlarının Durumu

Boş zamanlar, zamanın branşlaşmasıyla, yani modern toplumlarda geleneksel toplumlardan farklı anlamlar kazanmasıyla ve buna bağlı olarak serbest zamanlardaki eylem ve etkinliklerin hayatın önemli bir bölümünü meydana getirmesi ve kurumsallaşmasıyla kendisinden söz ede-

bildiğimiz bir olgudur. Bu kurum, çeşitli mekanlarda oyun oynama, dinlenme, eğlenme, zevk alma, spor yapma, resim yapma, sanat faaliyetinde bulunma, tiyatro ve sinema aktiviteleri içinde olma, okuma, seyahat etme, ayin, ibâdet, dua gibi dinî faaliyet veya eylemler gerçekleştirme gibi insanlık için ayrı anlamları olan şeylerin yapıldığı zamanları içine alır. Genel olarak boş zamanlar için geçerli olan bu durumu veya durumları, Odunpazarı Evleri'nde gözlemlemek mümkündür.

Eskişehir'de Odunpazarı Evleri olarak bilinen yerde Ramazan akşam ve geceleri, boş zamanların değerlendirilmesi veya harcanması bakımından ilginç özellikler taşımaktadır. Ramazan Ayı'nda Odunpazarı, insanların belli mekanları doldurmasıyla adeta bir cümbüşe dönmektedir. 2009-2012 yıllarında dört Ramazan'da bu gecelemeyi Eskişehir örneğinde gözlemledik. Gördük ki, Eskişehir'de oruç tutan ve tutmayan birçok insan, iş adamı, siyasetçisi, memuru, işçisi, öğrencisi, öğretmeni, öğretim üyesi, kadını ve erkeğiyle teravih namazından önce ve sonra Odunpazarı evlerindeki çayhanelerde, vakıf ve dernek merkezlerinde vs. sahura kadar veya sahura yakın bir vakte kadar oturmakta, muhabbet etmektedirler. 2013 yılı Ramazan Ayı gecelerinde de Odunpazarı Evleri'nde insanlar hareketli, heyecanlı vakit geçirmektedirler. Araştırmacının yaptığı gözlemlere göre Ramazan Ayı'nda iftardan kısa süre sonra, ama özellikle Teravih sonrası Odunpazarı'nda gözle görülür bir hareketlilik olmaktadır. İnsanlar, sahur vaktine kadar çayhanelerde, çay bahçelerinde, parklarda vs. oturup sohbet etmekte, yemekte, içmektedirler. Ramazan Ayı boyunca bu durumun böyle sürdüğü söylenebilir. Belirtildiği gibi iftardan sonra insanlar çay ocaklarında boy göstermeye başlarlar, ama asıl yoğunluk Teravih namazından sonra başlar. Fakat 2013 yılında söz konusu mekanlarda önceki yıllara oranla çok daha fazla sayıda insan gecelemede, vakit geçirmektedir. Bunda geçen yıl açılan Vuslat Aile Çay Bahçesi'nin, bu yıl genel olarak özellikle yaz mevsimine ek olarak Ramazan gecelerinde büyük bir cazibe merkezi haline gelmesinin önemli bir katkısı olduğu ileri sürülebilir. Dikkatli bir gözlem, bu durumun, çevre çayhanelerinin de kalabalıklaşmalarını, hatta Odunpazarı Evleri'ne önemli bir insan hareketliliğinin gelmesini intaç ettiğini ortaya koymaktadır. Denilebilir ki Vuslat Aile Çay Bahçesi, getirdiği insan hareketliliğiyle Odunpazarı Evleri'ne önemli bir ekonomik hareket de getirmiştir.

Odunpazarı Evleri Kemal Zeytinoğlu Caddesi üzerindeki Ramazan akşam ve gecelerinde açık ve insan hareketliliğinin olduğu mekanlar şunlardır:

- 1.Arzum Kiraathanesi
- 2.Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi
3. ESİMDER (Eskişehir İmam-Hatip Lisesi Mezunları ve Mensupları Derneği)
4. Odunpazarı Nargile Köşkü
5. Bahçeli (Asmalı) Kahve
- 6.İnci Börek Aile Çay Bahçesi
- 7.Vuslat Aile Çay Bahçesi

8. Mihaliççiklilar Yaptırma, Yaşatma, Yardımlaşma, Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği –Emin Sazak Lokali

9. Muhtarın Yeri

10. Avcılar Kiraathanesi

11. Konak Kiraathanesi

12. Birlik Vakfı Eskişehir Şubesi

13. Aslanlı Konak Hotel

Bu mekanlara yakından bakıldığında, bazılarının daha fazla çekim merkezi olduğunu ve bu çekim merkezlerinin diğer mekanları da hareketli yaptığını söylemek mümkündür. Çayhaneler ve nargile evleri bakımından Odunpazarı Nargile Köşkü, çevrede bir çekim merkezi oldu. Beş yıldır faaliyet gösteren Köşk, oldukça geniş bir insan profiline hitap etmektedir. Fakat iki yıldır faaliyet gösteren Vuslat Aile Çay Bahçesi'nin, bu ve benzeri mekanların içinde en önemli çekim merkezlerinden biri, hatta en önemli çekim merkezi olduğu söylenebilir.

Sivil toplum örgütleri bağlamında ise en dikkat çekici boş zaman çekim merkezinin, Birlik Vakfı Eskişehir Şubesi olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda da bahsedildiği gibi Birlik Vakfı, sürekli faaliyetleriyle Eskişehir'de etkin bir kurumsal özellik arz etmektedir. Ramazan akşamlarında da özellikle Teravih namazı sonrasında kadar insan hareketliliğinin en yoğun merkezlerinden biridir. Bir sivil toplum örgütü olarak ESİMDER'in (Eskişehir İmam-Hatip Lisesi Mezunları ve Mensupları Derneği) de Odunpazarı Evleri'nde dikkat çekici bir boş zaman mekanı olduğu söylenebilir.

Yukarıda zikredilen mekanların daha iyi anlaşılması bakımından kısaca tek tek belli özellikleriyle ele alınmasında fayda vardır:

Arzum Kiraathanesi (Muhtarın Kiraathanesi): 2013 Ramazan Ayı'ndan sonra adı Muhtarın Kiraathanesi olarak değişen mekanın, işletmeciyile yapılan görüşmede yaklaşık 20 yıllık olduğu, ancak 9 yıl önce mevcut iş yeri sahibi ve işletmecinin babası tarafından devralınıp işletildiği bilgisine erişilmiştir. Çok kısa bir süre öncesine kadar da mevcut işletmecinin babası vefat ettiği için kendisinin iş yerini çalıştırmaya devam ettiği ve mekanın adını da Muhtarın Kiraathanesi şeklinde değiştirdiği öğrenilmiştir. Odunpazarı kavşağından Odunpazarı Evleri'ne doğru çıkarken Kemal Zeytinoğlu Caddesi'nin başında bulunan mekanda içeride okey, domino, tavla ve kağıt oyunları oynanıyor. Ramazan akşamları ve geceleri geç vakitlere kadar açık. Hava sıcak olduğundan dolayı insanlar genelde dışarıda oturup sohbet ediyorlar. Az sayıda kişi de içeride oturup kağıt oyunları, tavla, domino ve okey oynuyor. Ramazan'da akşamları ve geceleri saat 24.00'e kadar açık olan kiraathanede 30-40 kişi oluyor.

Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi: Kemal Zeytinoğlu Caddesi üzerinde ve Odunpazarı Meydanı'nda bulunan bahçe, görece uzun bir süredir faaliyet göstermekte olup gündüz de gece de nispeten yoğun bir insan hareketliliğiyle dikkati çekmektedir. Odunpazarı Evleri'nde ele aldığımız mekan-

lar arasında en geniş bahçe alanına sahip olan çay bahçesinde insanlar Ramazan geceleri geç vakitlere ve Sahura kadar oturup çay gibi sıcak içecekler ve soda gibi soğuk içecekler almaktadırlar.

ESİMDER: Açılımı Eskişehir İmam-Hatip Lisesi Mezunları ve Mensupları Derneği olan sivil toplum örgütü, 2005 yılında kurulmuş olup genelde dil kursları düzenlemekte, konferanslar tertip etmekte, Ramazan faaliyetleri düzenlemektedir. 2012 Ramazan'ında bazı akşamları çeşitli etkinlikler, konferanslar tertip eden kuruluştur, 2013 Ramazan'ında akşamları bu tür etkinlik düzenlenmemiştir. Ancak kimi zaman Teravih namazına, kimi zaman da Teravih sonrasına kadar açık bulunmuş, az sayıda üye veya üye olmayan kişiye çay hizmeti vermiş, oturma imkanı sunmuştur. Ayrıca birkaç akşam iftar yemeği vermiştir.

Odunpazarı Nargile Köşkü: Yukarıda da ifade edildiği gibi Odunpazarı Evleri'deki en kalabalık ve yoğun boş zaman mekanlarından olan Nargile Evi, sahibi ve işletmecisinden alınan bilgilere göre 2008 yılında açılmış olup Kemal Zeytinoğlu Caddesi Erler Sokak'ta konumlanmıştır. Mekan, ESİMDER'in çok yakında olup Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi'ne bakmaktadır. Odunpazarı Evleri'ne bir hareketlilik getirmiştir. Nargilesiyle Eskişehir'de ün yapmıştır. Daimi müşterileri vardır. Çayhane-ye genelde genç ve ortay yaşta insanlar gelmektedir. Ramazan Ayı'nda kimi zaman gelenlerin sayısının 300'ü bulunduğunu söyleyen işletmeci, mekanına çok ilginç insanların geldiğini ve burasının sohbet ve arkadaşlık veya dostluk kültürünü geliştirdiğini ifade etmektedir.

Bahçeli (Asmalı) Kahve: Nargile Köşkü'nün sağında, Kemal Zeytinoğlu Caddesi'nden tarafta ve Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi'nin karşısında köşede pozisyon alan ve daha çok kağıt oyunları, tavla ve okey oynanan kahvehanede insanların heyecanlı ve coşkulu bir biçimde okey ve kağıt oyunları oynadıkları gözlemlenmiştir. Gündüzlü geceli açık olan ve üstü ev olan mekan, Ramazan akşamları ve geceleri geç vakitlere kadar açık kalmıştır. Bahçesi yok, ama geniş ve yüksek avlusu var. Hava sıcak olduğundan dolayı insanlar genelde dışarda oturup oyun oynuyor ve genelde çay içmektedirler. Ramazan akşam ve geceleri bu mekanda genelde 100 civarında insan bulunmaktadır. Bu insanların hepsi de cinsiyet açısından erkeklerden oluşmaktadır. 50 küsur yıldır açık olan mekan, Ramazan Ayı'ndan sonra kapanmıştır.

İnci Börek Aile Çay Evi: Kemal Zeytinoğlu Caddesi'nden Kurşunlu Külliyesi'ne doğru çıkarken sağ tarafta, Odunpazarı Camisi'nden hemen sonraki sokağın baş köşesinde pozisyonlanmış bulunan çay evinin caddeye bakan kısmında küçük bir açık alanı ve içerde de çok küçük bir alanı mevcuttur. Odunpazarı Evleri'nde ismi itibarıyla tarihsel olarak eski yerlerden biri olan çay evi (ilk 1984 yılında Reşadiye'de kurulmuştur), Odunpazarı'nda Vuslat'ın karşısına denk gelen yerde (Kemal Zeytinoğlu Caddesi'nden yukarı doğru çıkarken solda) açılmıştır. Aynı isimle öncekinin yakın akrabası tarafından Odunpazarı Camii altında cadde üzerinde 1997'de açılmış, Cami'deki restorasyondan dolayı 2012'de şu anki yerine Vuslat'ın sağ tarafındaki Arzu Market'in sağ tarafına taşınmıştır. Özellikle Vuslat Aile Çay Bahçesi'nin bu yıl getirdiği hareketlilik ve çekimden yararlanarak Ramazan ve yaz akşamları ile geceleri kendi yeri nispetinde oldukça yoğun insana hitap etmiştir. Böreğinin lezzeti internette dahi anlatılacak derecede beğenilen mekan (örneğin bkz.

<https://foursquare.com/v/inci-b%C3%B6rek-aile-%C3%A7ayevi/51e98a9b498e32e3c2b7be27>), kendi çapında bir boş zaman mekanı olarak dikkati çekmektedir.

Mihaliççiklilar Yaptırma, Yaşatma, Yardımlaşma, Sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği –Emin Sazak Lokali: Vuslat'ın solunda ve bitişiğinde bulunan mekan, 1993 yılında Derneğin kuruluşuyla birlikte açılmış olup Vuslat açıldıktan sonra Vuslat'ın almadığı insanların yönelmesiyle dikkati çeken insan yoğunluğuna sahip oluyor. Ramazan akşam ve gecelerinde sahurlara kadar açık kalan dernek merkezi, daha çok çay satışı yapmaktadır. Mekanda kağıt oyunları, domino, tavla ve okey gibi oyunlar oynanmaktadır.

Muhtarın Yeri: Bu mekan, sahibi ve işletmecisi Muhtar'ın verdiği bilgilere göre yedi yıldır çalışmaktadır. Normal şartlarda akşamüzeri, yazları 19.00 civarında kapanan çay evi, Ramazan'da akşamları geç vakte kadar açık kalmıştır; zira önemli bir insan nüfusuna hitap etmiştir.

Avçılar Kiraathanesi: Şu anki sahibi ve işletmecisinin verdiği bilgilere göre mekanın yaklaşık 80-90 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Şimdiki sahibi mekanı 18 yıldır işletmektedir. 1968-69 yıllarında işletmenin sahibi olan kişi, kendisiyle yapılan görüşmede o tarihlerde Artvinlilerle Kayserililerin ve Odunpazarı'ndaki bazı kesimlerin mekana gelip zaman geçirdiklerini ve oyun oynadıklarını belirtmiştir. Oyunlu olan kiraathaneye gelen insanlar, içeride ve dışarıda kağıt oyunu, domino, tavla ve okey gibi oyunlar oynamaktadır.

Konak Kiraathanesi: Geçen yıl açılmış bulunan ve sahibi emekli bir insan olan mekan, Odunpazarı Evleri'nin dikkat çeken mekanlarından olup Kurşunlu Külliye'sine doğru giderken caddenin sağında bulunmaktadır. Oyunlu olan mekanda kağıt oyunu, domino, tavla ve okey gibi oyunlar oynamaktadır. Ramazan Ayı'nda geceleri geç vakitlere kadar açık kalmıştır.

Birlik Vakfı Eskişehir Şubesi: Birlik Vakfı'nın Eskişehir şubesi olarak 1990 yılında kurulan vakıf o yıldan itibaren çalışmalarını farklı mekanlarda sürdürmüş ve nihayet Odunpazarı Evleri'ndeki müstakil yerine taşınmıştır. Bu STK'nın, Odunpazarı Evleri'ndeki, hatta Eskişehir'in tamamındaki en yoğun sivil eğitimi-öğretim kuruluşu olduğu söylenebilir. Yukarıda anlatıldığı gibi, cadde üzerinde büyük bir yere konumlanan vakıf, neredeyse haftanın bütün günlerinde programlar yapmaktadır. Ramazan akşam ve gecelerinde ise, iftar davetleri, eğitim programları, akşam konferansları vs. tertip etmektedir.

Aslanlı Konak Hotel: Bu yıl açılan Hotel, Ramazan akşam ve gecelerinde dışarıda ve içeride boş zaman mekanı olarak da işlev görmektedir.

Bu mekânlar içinde kahvehane veya kiraathane yahut da nargile evi olan yerler, çok farklı düşünce, kişilik, inanç, sosyal çevre, aile yapısı ve hayat tarzına sahip olan insanların uğrak verdiği, zaman geçirdiği, boş zamanlarını değerlendirdiği mekanlardır. Genel olarak Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısına bakıldığında, asırlardır kiraathane veya kahvehanelerin bu kültür içinde çok önemli bir yer tuttuğu görülür (Bkz. Yağbasan ve Ustakara, 2008). Toplumun çeşitli kesimlerinden kişiler, kahvehane veya çay ocaklarında ya da çayhanelerde boş zaman değerlendirmesi yapar, oralarda buluşur, sohbet eder, vakit öldürür, oyun oynar, nargile içer, kahve ve çay türü sıcak içecekler içer,

soda, meyve suyu türünden soğuk içecekler içer, bazı önemli konuları konuşurlar. Kahvehaneler, bizim toplumumuzda aynı zamanda birer kültür merkezidirler, entelektüel konuların konuşulduğu, edebiyatın konuşulduğu, kıssaların anlatıldığı, şiirlerin söylendiği önemli mekanlardır. Kahvehaneler, çok çeşitli etkinliklerin icra edildiği, tartışmaların yapıldığı, musikin icra edildiği, kitap okunan, dinlenen, eğlenilen merkezlerdir. Dolayısıyla kahvehanelerin birçok sosyal, entelektüel, psikolojik, siyasal, kültürel, dinsel vs. işlevlerinden bahsedilebilir.

Kahvehanelerin söz konusu işlev ve boyutları Odunpazarı Evleri'ne uyarlandığında, benzer durumdan bahsedilebilir. Geçmişten farklı olmakla birlikte Odunpazarı Evleri'nde kahvehane veya kırathaneler, insanların toplanıp stres attıkları, boş zamanlarını geçirdikleri, vakit öldürdükleri yerlerdir. Yukarıda kısaca özellikleri zikredilen mekanlarda da Eskişehirli oturma eğlenmekte, çeşitli konuları konuşmaktadırlar.

Bütün bu mekanları, kısa özellikleriyle zikrettikten sonra araştırmacının bunların içinde daha yoğun ve derinlikli gözlem yaptığı Vuslat Aile Çay Bahçesi üzerinden bu mekanları anlamaya çalışmak faydalı olacaktır.

3.2.1.1. Vuslat Aile Çay Bahçesi

Kemal Zeytinoğlu Caddesi'nden yukarı doğru çıkarken sağda kalan ve Mihaliççıklar Derneği ile Arzu Market arasında konumlanan mekan, denilebilir ki, çay evleri içinde Odunpazarı Evleri'nin en kalabalık boş zaman mekanı haline gelmiştir. Vuslat Aile Çay Bahçesi 2012 yılında açılmış olan mekan, Odunpazarı Evleri'nde güzel bir yerde konumlanmıştır. Nargile, çay türleri, soğuk içeceklerle insanlara hizmet sunan müessese, çekim merkezi oluşuyla sadece kendisi kazanan bir mekan olmamakta, ayrıca sağladığı insan hareketliliğiyle çevresindeki ve Odunpazarı Evlerindeki diğer mekanlara da kazandırmaktadır. Çay bahçesi, açılmasıyla, özellikle bu yıl yaptırılan tadilat ve restorasyonla sahip olduğu yeni imaj ve vizyonu hem yazın hem de kışın uygun ortamda hizmet verecek bir donanım ve görünüme kavuşmuş; özellikle 2013 yılında, kapalı alanı ve önündeki ve arkasındaki açık alanlarıyla kısa sürede insanların zamanlarını geçirmeleri için önemli bir çekim merkezi olmuş ve sadece hemen sağındaki ve solundaki mekanlara insan hareketliliği getirmekle kalmamış, bütün Odunpazarı Evleri'ndeki insan hareketliliğine artış yönünde etki etmiştir. İlkbahar, yaz ve sonbaharda açık alanları insanlarla dolup taşmaktadır. Aynı şekilde bu Ramazan Ayı'nda geceleri de tıklım tıklım insanlarla dolmuştur. Normal şartlarda gece 24.00-01.00'e, Ramazan Ayı'nda Sahura kadar açık olan çay evi, Eskişehirlilerin bolca vakit geçirdiği başlıca yerlerden biridir. Vuslat'ta Ramazan Ayı'nda akşam ve geceleri 250 kişinin olduğu zamanlar olmuştur. İnsanlar Vuslat'ta çay içmekte, çekirdek çitlatmakta, nargile içmekte, soğuk içecekler içmektedirler. Vuslat, bütün bu özellikleriyle Odunpazarı'nda ekonomik hayata da kayda değer bir canlılık getirmektedir. Dikkatli bir gözlemler; Vuslat'a gelenlerin, diğer çay evleri veya bahçelerine, Atlıhan'daki esnafa, Köfteci Ahmet'e, Fırın'a ve diğer esnafa da kazandırdıkları anlaşılabilir.

Yapılan gözlemlerde tespit edilmiştir ki, Ramazan Ayı boyunca gündüzleri kapalı olan Vuslat Aile Çay Bahçesi, 7-8 çalışıyla, 2013 yazının sıcak mevsiminde Ramazan akşamı ve geceleri, serin ortamında insanların buluşması, dinlenmesi ve sohbet etmesine, çay içmesine, nargile içmesine,

çekirdek çıtlatmasına vs. uygun ortam hazırlamıştır. Araştırmacının yaptığı gözlemlerle elde ettiği tarih ve saate göre bazı rakamlar, Vuslat'ın Ramazan akşam ve gecelerindeki durumu daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

Tablo 1. Farklı Tarihlerde Vuslat'ta Vakit Geçirenlerin Yaklaşık Sayısı

<i>Tarih</i>	<i>Saat</i>	<i>Kadın</i>	<i>Erkek</i>	<i>Toplam</i>
10-11.07.2013	11.00-02.30	30-16	130-54	160-70
13-14.07.2013	00.20-01.10	40-25	220-155	260-180
14-15.07.2013	11.20-02.00	25	190-125	215-150
15-16.07.2013	01.00-02.30	30-5	120-35	150-40
16-17.07.2013	12.10-02.10	25-10	100-40	125-50
18-19.07.2013	01.00-02.30	45-30	185-90	230-120
20-21.07.2013	22.45-02.45	60	170	230
24-25.07.2013	11.30-02.30	50-60	190-160	240-220
26-27.07.2013	00.20-02.30	70	190	260
27-28.07.2013	11.00-01.00	50	230	280
29-30.07.2013	21.30-03.00	40	180	220
30-31.07.2013	10.45-02.00	50	180	230
01.08.2013	10.30-12.00	40	180	220
02.08.2013	11.00-00.45	70	210	280
03-04.08.2013 (Kadir Gecesi)	11.00-02.30	50-10	200-40	250-50
04-05.08.2013	00.30-03.00	50	220	270

Yukarıdaki tablo 1'e bakıldığında, Vuslat'taki insan hareketliliğinin yoğunluğu anlaşılabilir. İftar-dan itibaren, özellikle de Teravih namazını kıldıktan sonra daha çok kişinin uğradığı çay bahçesinde, saat yaklaşık 01.00'den sonra azalsa da Sahura kadar hareketlilik devam etmektedir. Dindar olsun olmasın kadınların sayısı da, birçok ilde görülmeyecek ölçüde yüksektir. Tesettürlü kadınların dikkati çekecek düzeyde yüksek olması, bu mekanın başka bir özelliğidir. Günümüzde birçok çay evinde veya kafede kadınların sayısında artış olsa da, bu türden diğer birçok yere oranla ve de Odunpazarı Evleri'ndeki diğer mekanlara oranla Vuslat'ta örtülü kadınların sayısal varlığı ve görünürlüğü kayda değerdir. Bunun nedenleri ve sosyal boyutları üzerinde ayrıca durulacaktır.

Tablo 1'deki tarihlerde Vuslat'ta olanlara daha yakından bakmak istenirse, şu ilginç noktalar ortaya konulabilir: Örneğin 13-14.07.2013 tarihinde, yani 13 Temmuz'u 14 Temmuz'a bağlayan gece saat 00.20-01.10 aralığında mekanda oturanların sayısı 220'ye ulaşmıştır. Bu belli bir zaman dilimindeki kişi sayısıdır. Ancak bu kişiler, hep aynı kişiler değildir. İnsanların bir kısmı biraz oturup kalkıp gitmekte, başka bir takım kişiler gelip masaları doldurmaktadır. Dolayısıyla sürekli bir hareketlilik mevcuttur. Kimi zaman kadınların sayısında önemli bir artış olurken, kimi zaman azalma olmaktadır. Aynı şekilde genel olarak bazen sayı artarken, bazen azalmaktadır.

Aynı tarihte toplam kişi sayısı 220 iken, bu sayının cinsiyet itibarıyla 30'unu kadınlar oluşturmaktadır. Bu kadınların 10-12'si ise tesettürlüdür. Yaş açısından konuya bakılırsa, kişilerin genelde

gençler ve orta yaşlılardan, yani 15-55 yaş aralığında yaşlara sahip oldukları tespit edilebilir. Meslek itibarıyla üniversite öğrencileri ile mezunları, müteahhitler, öğretmenler, memurlar, işçiler, sanayiciler, akademisyenler, din görevlileri, serbest meslek sahipleri, esnaf ve diğerlerinden oluşmaktadır. Masalara bakıldığında, örnek olarak bir masada 8'i tesettürlü kadın ve ikisi erkek, toplamda 10 kişi; bir masada ikisi tesettürlü olmayan kadın ve ikisi erkek, toplamda 4 kişi; bir masada ikisi tesettürlü olmayan kadın, biri 5 yaşında çocuk ve ikisi erkek, toplam 5 kişi oturmaktadır. İnsanlar genelde neşeli tavırlarıyla dikkat çekmektedirler. Genel olarak ne yaptıklarına bakıldığında, tespit edilebilir ki, çay içmekte, nargile içmekte, çekirdek çitlatmakta ve bütün bunları yaparken sohbet etmektedirler. Gündelik hayatın sorunlarından siyasete kadar birçok konuyu konuştukları söylenebilir. Yaklaşık 10 masada nargile içenlerin olduğunu söylemek mümkündür. Diğer gecelerde olduğu gibi mekandakilerin sayısı geç vakitlerde azalma yönünde bir seyir izlemektedir.

Vuslat Çay Bahçesinde 15-16.07.2013 tarihinde geceleyin saat 01.00-02.30 aralığında 120 civarında kişi olduğu görülmektedir. Bunların 30'u kadındır. 17'si tesettürlü olan kadınların 20'si 15-25, 10'u 25-40 yaş aralığındadır. Bir masada 12 kişilik siyasetçi, öğretmen, iş adamı, sanayici, STK başkanının oturup sohbet ettikleri bir grubu tespit etmek mümkündür. Bu grup zaman zaman başka yerlere gitseler de, bu Ramazan'da genelde burada oturmayı tercih ettiklerini söylemişlerdir. Biraraya gelip sohbet etmekten zevk duyduklarını, dinlendiklerini ifade etmişlerdir. Dindar olduklarını ve Teravih namazını kıldıktan sonra Vuslat'a geldiklerini belirtmişlerdir. 120 kişilik sayı 02.00'ye doğru 80-85'e, bir süre sonra da 40'a inmiş ve nihayet 02.30'a kadar mekan boşalmış olup çalışanlar da masa ve sandalyeleri toparlayarak kapatmaya hazırlanıyorlar.

Yine 18-19.07.2013 tarihinde gece saat 01.00-02.30 aralığında Vuslat çay bahçesinin önü ve arkasındaki alanlara bakıldığında, 200 civarında kadınlı erkekli kişi görmek mümkündür. 10 yaşından 60 yaşına kadar insan var, ama 20-45 yaş çoğunluktadır. Yaklaşık 45 kadın olduğu tespit edilebilmektedir. Bazı masalarda ailelerin varlığı dikkati çekmektedir. Bol muhabbet dikkati çekmektedir. Bir masada 1'i çocuk, 3'ü kadın toplam 6 kişi var. Bir masada 9 erkek oturmaktadır. Bu masada hikayeler anlatılmakta, gülünmekte vs. Dürüst olmaktan, rüşvetin kötü olduğundan vs. bahsedilmektedir. Bir masada bulunan dört kişi din hakkında konuşmaktadır.

20-21.07.2013 tarihinde saat 22.45-02.45 aralığında Vuslat'ın arka taraftaki açık alanda 70, arka sağ çıkışa karşılık gelen sokakta 40, ön cadde üzerinde ise 120 kişi oturmaktadır. Bu durumda toplamda 230 kişiden bahsedilebilir. Arka tarafta bir masada 8 kişi oturmaktadır. Bunların 4'ü kadınlardan oluşmaktadır. Kadınlardan 1'i 55, biri 70, 2'si 25 yaşlarındadır. Erkeklerden biri bir federasyon başkanlığını yürütmektedir. Başka bir masada 3'ü tesettürlü kadın olmak üzere 4 kişi oturmaktadır. Bunlar, 21-25 yaş arası gençlerdir. Bir masada 4'ü tesettürlü kadın 6 kişi, bir diğerinde 3 tesettürlü kadın bulunmaktadır. Bir masada biri kadın iki kişi mevcuttur. Genelde çay, nargile içilmektedir. Birkaç masada çekirdek yenilmekte veya çitlatılmaktadır. Bir masada 6 erkek bulunmaktadır. Yapılan görüşmede bunların hepsinin lise öğrencisi olduğu tespit edilmiştir. Biri lise 2., üçü 3. ve biri 4. sınıfa geçmiş. Kendileriyle saat 00.00-00.30 arası masalarında mülakat yapılmıştır. Mülakatla elde edilen verilerden bu öğrencilerden beşinin özel bir yurtta kaldığı öğrenilmiştir. Öğrencilerden biri Atatürk Lisesi'ne, üçü Ondokuz Mayıs' Anadolu Lisesine, ikisi Fatih Lisesine devam et-

mektedir. İkişi nargile içerken diğçerleri de sigara içmektedir. İki kez çay servisi yapıldı. Cumartesi Pazar yurttan dışarı çıkabildiklerini ve Vuslat'a geldiklerini söylediler. Sürekli namaz kılmadıklarını, Cumaları Camiye gittiklerini belirttiler. İkişi roman okuduğunu söyledi. Derslerinin orta düzeyde iyi olduğunu belirttiler. Boş zamanlarında buraya geldiklerinde rahatladıklarını, dinlendiklerini ifade ettiler. Yurtta boş zamanlarında Kur'an ve Arapça öğrendiklerini belirttiler. Cadde tarafında örtülü kadınların sayısı dikkati çekmektedir. 13 kişinin oturduğu bir masada 6 tesettürlü kadın, 3 çocuk var. Bir masada 7 kişi var, orta yaşta. Hepsisi de cinsiyet açısından erkek. Bir masada 5 kişi var, hepsi de erkek. Saat 02.45'e kadar bir hareketlilik söz konusudur. Kalkıp gidenler var, gelenler var. Tera- vihten önce ve sonra gelip oturup sahura kadar kalanlar var.

Tablo 1'de belirtildiği üzere 24-25.07.2013 tarihinde saat 11.30-02.30 zaman aralığında Odun- pazarı, Ramazan ayındaki her zamanki hareketliliği ve coşkusıyla kendini ortaya koymaktadır. Vuslat çay evi tıklım tıklım dolmuş durumda. Önünde arkasında, içerde yaklaşık 200-220 kişi otur- maktadır. Başörtülü ve başörtülü olmayan kadınlar var. Birkaç masada ailecek oturanlar var. Genç- ler, orta yaşlılar var. Ama çoğunluk üniversite öğrencisi ve mezunu gençlerdem müteşekkildir. Birkaç tane de lise öğrencisi var. Bir yerde birkaç masa birleştirilmiş, 17-18 kişiden oluşan bir grup var. Bunların 8'i kadın. Kadınlardan biri Ak Parti milletvekili, diğçeri Odunpazarı ilçe teşkilatında gö- revli. Cinsiyet yönünden erkek olan bir kişi Eskişehir'in bir ilçe başkanı. Biri Ticaret Odası Başkanı. Bu kalabalıklar siyasetçilerin ve siyasete girecek olanların arayıp da bulamadıkları ortamlar sağlama- ktadır. Bu masadakiler, Ramazan'ın güzelliklerinden, siyasetten, önümüzdeki yerel seçimlerden bahsetmektedirler.

26-27.07.2013 tarihinde saat 00.20-02.30 civarlarında Vuslat Çay Bahçesi'nde 250 kişinin ol- duğu tespit edilmiştir. Bunlardan 70'i kadınlardan meydana gelmektedir. Kadınların çoğu genç, ama orta yaşta kadınlar da var. Erkekler için de aynı şey geçerli. 8 kişiden oluşan bir grup birleştiril- miş iki masada oturmaktadır. Bu grubun 2 aileden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyet açısından 2'si erkek, 6'sı kadın. Kadınlardan 2'si 45, 4'ü ise 22-27 yaşlarında. Erkeklerden 2'si de 50 yaşlarında. Bir masada 4 kişi var. 2'si kadın. Bir masada 2 kişi, biri kadın. Bir masada 6 erkek kişi var, hepsi genç. Bir masada 2'si kadın, biri bebek toplam 6 kişi oturmaktadır.

29-30.07.2013'te saat 21.30-03.00 aralığında Vuslat tıklım tıklım dolu. Çevredeki çay ocakları veya evleri ya da bahçeleri de dolu. Hicri Sezen Parkı Aile çay bahçesi, onun karşısındaki Bahçeli (Asmalı) Kahve, İnci Börek, Mihaliççiklilar Derneği, Muhtarın Yeri, daha yukarıdaki oyunlu kahveha- neler vd. hep tıklım tıklım. İnsanlar çay içiyor, soda içiyor, nargile içiyor, oyun oynuyor, sohbet edi- yor, gülüyor, tartışıyor, dinliyor, konuşuyor.

Bu gece araştırmacı birkaç masa birleştirilerek oluşturulmuş 14 kişilik bir oturumda sohbete katılmıştır. Masada siyasetçi, emekli vali, iş adamı, din görevlisi, memur, öğretmen, emekli insanlar oturmuş sohbet etmektedirler. Cinsiyet yönünden hepsi erkek. Siyaset, din, Eskişehir, eğitim, üni- versite vs. konuşulmaktadır. Araştırmacı bir ara fırsat bulunca söze girip "her gece burada oldukla- rını ve benzer veya aynı konuları konuştuklarını, hatta aynı esprileri yaptıklarını ve uykusuz kaldıkla- rını, bundan nasıl zevk aldıklarını, dinlenip dinlenmediklerini ve kendilerinin dışında böyle gecele-

yen, hatta başka mekanlarda geceleleyen insanlardan ne farkları olduğunu soruyor. Hemem ardından bu birlikte boş zaman geçirmenin, kendileri için anlamlı olup olmadığını, ekonomiye, düşünceye, entelektüel birikimimize katkı sunup sunmadığını da soruyor. Zevk aldıklarını, biraraya geldiklerini, arkadaşlıklarını, muhabbetlerini perçinlediklerini, Ramazan vesilesiyle böyle buluşmaların iyi olduğunu, ama anlamlı sonuçlar çıktığı konusunda fazla bir şey söylemenin mümkün olmadığını söyleyenler çoğunlukta. Hatta araştırmacı müdahale yöntemi çerçevesinde tartışma çıkarmaya çalışarak aslında bu oturmaların anlamsız olduğunu, boşuna uykusuz kaldıklarını, uykusuz kalındığına göre daha anlamlı programlar yapılabileceğini, örneğin konu belirleyip o konu etrafında konuşmanın daha iyi olacağını, oysa kendi oturmalarının sanki böyle olmadığını söylüyorum. Çok beklenen sorular olmadığı anlaşılıyor. Biraz bekleddikten sonra bazı şeyler söylüyorlar, ama genelde haklı olduklarını söylüyorlar. Bir siyasetçi, yine de bu oturmaların her halükarda iyi olduğunu, dertleştiklerini, dostluklarını geliştirdiklerini, yalnızlıklarını giderdiklerini söylüyor. Ancak araştırmacı, aslında asıl yalnızlığı kamufle ettiklerini, toplumda genelde var olan yalnızlıktan kaçarak buralara geldiklerini, komşuluk ilişkilerinin zayıf olduğunu, komşularla akşamları oturmaların olmadığını, hata aile içinde bireyler arasında aynı ortamda bir yalnızlaşma olduğunu, bu şekilde geceleri toplanarak bir anlamda bu yalnızlaşmadan kurtulmaya çalıştıklarını belirtiyor. Oradan hemen bir 45 yaşlarındaki bir kişi, o kadar da olmadığını söyleyerek itiraz etmeye çalışıyor. Ona “peki sizin komşularınızla ilişki düzleminiz nedir? Komşuluk var mı aranızda? Onlarla iftarlarda, sahurlarda buluşabiliyor musunuz?” sorusu yöneltildiğinde “hayır” cevabını veriyor. Hatta onlara daha ileri düzeyde bir soru yöneltiyor: “Arkadaşlarınızla ev ve aile ilişkileri kurabiliyor musunuz? Ailecek birbirinizi ziyaret edebiliyor, mesela birlikte birinin evinde iftar yapabiliyor veya bir akşam yemeği yiyebiliyor musunuz? İnsanlar ailecek davetlerini bile lokantalarda veriyorlar. Bu konuda ne diyeceksiniz?” Komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin geleneksel düzlemde olmadığını, dışarda bir arkadaşlık olduğunu, ailecek ev ziyaret ve oturmalarının olsa da zayıf olduğunu belirtiyorlar.

Ramazan'ın 27. Gecesi olup Türkiye'de Kadir Gecesi olarak idrak edilen 03-04.08.2013 gecesinde saat 11.00-02.30 aralığında Vuslat'a gidip oturulduğunda gözlemlenebilmiştir ki, bu gece, Teravihten sonra bir çok camide, mescide, vakıfta, tesbih namazları kılınmıştır. Sahura kadar namazlar kılınmış, dualar edilmiştir. Fakat Kadir Gecesi olmasına rağmen bu gece de Vuslat ve çevresiyle Odunpazarı ayakta, çay ocakları ve nargile evleriyle hareketli ve canlıydı. Vuslat'ta her zamanki müşterilerden bir kısmı yoktu, onlar Kadir gecesi nedeniyle gelmemişlerdi. Ancak farklı insanların gelmesiyle, onların boşluğu dolmuştu. Vuslat, önü ve arkasıyla tıklım tıklım doluydu. Diğer çay ocakları da öyle. Vuslat'ta yaklaşık 250 kişi vardı ve yarısına yakını kadınlardan oluşuyordu. Gece ilerledikçe sayıda azalma olsa da çok kalabalık bir kitle var. Örnek olarak zikretmek gerekirse, bir masada 11 kişi var, 5'i örtülü kadın. Bir masada müdür ve amir düzeyinde polislerden oluşan 8 kişi var. Bir masada 2'si kadın 8 kişi var. Bir masada 2 kadın var, 40 yaşlarında, çay içip çekirdek çıtlatıyorlar. Bir masada 5 kadın var, ikisi 15-16 yaşında. Bir masada 4 kişi var, ikisi 45 yaşında kadın, ikisi 13 yaşında erkek. Saat 01.15'e geldiğinde bir masada 8 kişi var, 6'sı kadın. Kadınlardan 4'ü 17-25 yaşında. İki 45 yaşında. Erkeklerden biri 35, diğeri 50 yaşında. Genelde çay içiliyor, çerez yeniyor, çekirdek çıtlatılmaktadır. Bir masada siyaset ağırlıklı konular, bir masada Kadir Gecesi, Kur'an,

mezheplerin anlamı gibi konular konuşulmaktadır. Bir masada MHP'li ve BBP'li siyasetçilerin de olduğu 7 kişi var.

04-05.08.2013 saat: 00.30-03.00 aralığında Vuslat, yine Tıklım tıklım dolu. Vuslat, Mihaliççıklar Derneği, Muhtarın Yeri, İnci Börek, Oy Bahçeli (Asmalı) Kahve, Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi, Konak Kiraathanesi vd. hepsi olabildiğince kalabalık, kadınlı erkekli. CHP'li, MHP'li, BBP'li, AK Partili vd. siyasetçiler gezmekte, masa masa dolaşmakta, oturmakta, sohbet etmektedirler. Bu gece özellikle CHP'den bir milletvekili, Mihaliççıklar Derneği'nde bir yerel gazetecinin de bulunduğu 7 kişilik masaya gidip oturdu ve uzun süre sohbet etti, siyaset konuştu. Ayrıca BBP'li bir il başkanı 15 kişinin oturduğu bir masada bir saate yakın oturdu. Orada da din ve Kur'an'ın bazı konuları konuşuldu.

Görüldüğü gibi Vuslat Aile Çay Bahçesi, Ramazan gecelerinde oldukça yoğun bir hareketliliğe sahne olmaktadır. Sadece Vuslat'a gelenlerin ortalama sayısının belli vakitlere 200'ü geçtiği gözlemlenmiştir. Bu rakamın ortalama yaklaşık 50'si de cinsiyet itibarıyla kadınlara tekabül etmektedir. Bu rakamlar, bütün gece aynı insanların oturduğunu ifade etmemektedir. Farklı insanlar gelip gitmekte, bazı insanlar mekanı terk ederken yenileri gelmekte ve böylece farklılık açısından belki de 500 ve daha fazla farklı kişi gelip boş zamanını değerlendirmektedir. Bu ve benzeri hususlar, önemli bir durumu ifade etmektedir; öncelikle kadınların gece geç saatlere kadar çayhanelerde oturabildiklerini, arkadaşlarıyla, ailesiyle, yani eşi, çocukları veya anne babasıyla buralara gelip neşeli vakit geçirebildiklerini, kadınların sosyal hayatın içinde yer aldıklarını göstermektedir. Kadınlar açısından dikkati çeken önemli bir husus da, dindar ve başörtülü kadınların Ramazan akşam ve geceleri Vuslat'ta veya benzeri mekanlarda yer almalarıdır. Odunpazarı Evlerin'de tesettürlü kadınların diğer yerlere oranla Vuslat'ta daha görünür olduklarını söylemek mümkündür. Bir başka husus, söz konusu hareketliliğin, ekonomik açıdan kayda değer bir canlılık getirmesidir. Gelen insanların, mutlaka bir alışveriş yaptığı, bir şeyler içip yediği düşünülürse, mekan sahibinin ne kadar gelir elde ettiği anlaşılır. Tabii bu noktada şu konu çok önemlidir: Buraya gelip oturan, geceleyen, boş zaman harcayan insanlar, mekan sahibine para kazandırırken, ekonomik açıdan kendilerinin durumu ne olmaktadır? Acaba boş zaman harcayan insanlar, ekonomik açıdan kaybetmekte veya ülke ekonomisine kaybettirmekte midirler yoksa bu boş zaman değerlendirilmesiyle motive olduklarından kazanmakta veya kazandırmakta mıdır? Bu sorulara verilecek cevapların önemi açıktır. Ancak bunu ortaya çıkarmak için daha ileri çalışmaların yapılması gerekmektedir.

3.2.1.2. Vuslat ile Diğer Mekanların Karşılaştırılması

Kişi sayısı ve insan hareketliliği açısından Vuslat ile diğer mekanların karşılaştırılması, Vuslat'ın ve genel olarak Odunpazarı Evleri'ndeki boş zaman değerlendirme olgusunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi yapılan gözlemlerde Vuslat'ın oldukça canlı ve hareketli olduğu ve bu canlılıkla hareketliliğin diğer mekanlara da belli ölçülerde sirayet ettiği tespit edilmiştir. Bir tablo ile bu durum ortaya konulabilir.

Tablo 2. Yaklaşık Rakamlarla Vuslat'ın Diğer Mekânlarla Karşılaştırılması

Mekan	Kadın		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Vuslat	45	20.45	175	79.54	220	24.63
Mihaliççiklilar	5	8.33	55	91.66	60	6.71
Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi	25	16.66	125	83.33	150	16.79
Arzum Kiraathanesi	-	-	30	100	30	3.35
Odunpazarı Nargile Köşkü	20	11.76	150	88.23	170	19.03
Bahçeli(Asmalı) Kahve	-	-	100	100	100	11.19
İnci Börek Aile Çay Bahçesi	10	20	40	80	50	5.59
Muhtarın Yeri	3	9.09	30	90.90	33	3.69
Konak Kiraathanesi	5	12.5	35	87.5	40	4.47
Avcılar Kiraathanesi	-	-	40	100	40	4.47
Toplam	113	12.65	780	87.34	893	100

Araştırmacının Ramazan Ayı gecelerinde yaptığı gözlemlere göre yaklaşık sayıları ifade eden Tablo 2'deki rakamlar, Vuslat'ın diğer 10 mekandan farkını ortaya koymaktadır. Vuslat'ın ortalama yaklaşık 200 olan kişi sayısı diğerleriyle yüzde olarak karşılaştırıldığında, gözle görülür bir fark ortaya çıkmaktadır. Toplam müşteri yüzdesi içindeki ağırlığına bakılırsa, Vuslat'ın %24.63 oranıyla, kendisine yakın oranlara sahip olan Odunpazarı Nargile Köşkü ile Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi'nden dahi daha yüksek orana sahip olduğu görülür. Tabloya göre Vuslat'ı Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi ve sonra Odunpazarı Nargile Köşkü takip etmektedir. Belirtmek gerekir ki bu sayı ve oranlar, yaklaşıktır ve sadece Ramazan geceleri için geçerlidir.

Belirtmelidir ki rakamlar, Vuslat'ın diğer mekanlar arasındaki yerini ve Odunpazarı Evleri'ne getirdiği canlılığı belli ölçülerde ifade etmektedir, ancak rakamlardan daha da önemlisi, Vuslat ile birlikte Odunpazarı'nda, özellikle Kemal Zeytinoğlu Caddesi'nde insan hareketliliğinin canlı bir biçimde ortaya çıkması, farklı insanların, özellikle Üniversite gençlerinin Odunpazarı Evleri'ne gelip vakit geçirmeleridir.

3.2.2. Odunpazarı Evleri'nde Boş Zamanın Özgünlüğü

Boş zaman, kültürden kültüre değişen özelliklere sahiptir. Her kültürün kendine özgü bir boş zamanından bahsetmeyi haklı kılacak boş zaman hayatı vardır. Her kültürde boş zaman olmakla birlikte boş zaman anlayışı ve pratiği, kültürden kültüre geniş çapta farklılık arz eder. Şu halde genel zaman içinde özel bir zaman periyodu olarak boş zaman (Pronovost, 1989, s.58), yalın bir mahiyetten ibaret değil, daha ziyade bir toplumun, üyelerinin belki de daha özgür hissetmesini, dinlenmesini, mutlu olmasını veya daha rahat yaşamasını sağlayan şeylere dair sahip olduğu bakış açısıyla tanımlanıp belirlenen bir aktivite kategorisidir. Odunpazarı Evleri'nde de Eskişehir'e, hatta Odunpazarı'na özgü bir boş zaman kültüründen bahsetmek mümkündür.

Odunpazarı Evleri'nde boş zaman, yakından incelenip bazı farklı şehirlerdeki boş zaman kültürüyle karşılaştırıldığında, onlarla benzerlikleri olsa da bir bütün olarak farklılıklara sahip olduğu

anlaşılabilir. Mesela Odunpazarı Evleri'nde kahvehane, kıraathane, nargile evi gibi yerlerde gece geç saatlere kadar oturma olayını, birçok şehirde görmek mümkün değildir. Ayrıca başka bazı yerlerle mukayese edildiğinde Odunpazarı Evleri'nde insanların rahatlığını gözlemlemek, zamanı daha rahat kullanmalarını görmek mümkündür.

Odunpazarı Evleri'nin otantikliği, tarihselliği, insanları tarihleriyle, maneviyatlarıyla, geçmişleriyle buluşturmakta, onlara nostaljiyi yaşatmaktadır. Bu durum Odunpazarı Evleri'ni Anadolu Üniversitesi havzasında, örneğin Bağlar Caddesi'ndeki boş zaman mekanlarından ayırmaktadır. Odunpazarı Evleri'ne Kurşunlu Külliyesi ve Odunpazarı Camisi'nin gölgesinin düştüğü dikkate alınır, Vuslat, Odunpazarı Nargile Köşkü, Birlik Vakfı, Konak Kıraathanesi gibi mekanlarda vakit geçirmenin farkı ve özgünlüğü kendiliğinden anlaşılabilir. Nitekim Vuslat, Mihaliççıkılılar ve Nargile Köşkü'nde yapılan görüşmelerde, bazı kişiler, bu mekanlarla Bağlardaki mekanları karşılaştırma yoluna gitmiş ve Odunpazarı Evleri'ndeki boş zaman mekanlarında daha iyi vakit geçirdiklerini, daha iyi eğlendiklerini, daha iyi dinlendiklerini belirtmişlerdir.

3.2.3. Boş Zaman Mekanlarında Dinlenme

Dinlenme, boş zamanın önemli işlevlerinden biridir. Günümüz sanayileşmiş ve çalışma sistemini düzene koymuş toplumlarda insan için dinlenme, bedensel ve ruhsal bakımdan yenilenme amaçlı aktif ve pasif boş zaman değerlendirme etkinliğine işaret etmektedir. Vuslat ve diğer mekanlarda boş zamanlarını geçirenlerin durumu gözlemlendiğinde, kişilerin boş zamanlarda dinlendikleri, başka bir ifadeyle bazı insanlar açısından boş zamanların, dinlenme işlevi gördüğü söylenebilir. Dinlenme, insanın yaşam kalitesini artırmak için serbest ve boş zamanında tabiata zarar vermeden, kendi özgür iradesiyle gönüllü olarak yaptığı faaliyetleri kapsamaktadır. Günümüzde insanlar zamanlarının önemli bir kısmında dinlenme etkinlikleri yapmaktadırlar.

Bütünüyle farklı bir düzene sahip olan boş zaman, insana, dinlenmesi, sakin bir kafayla düşünüp olayları değerlendirmesi, eşyanın önemini dikkate alması ve önemli eylemleri gerçekleştirme için ekonomik üretimin sosyal matrisini ve rutin sosyal görevleri aşma imkanı verir. Toplumun bizzat kendisi, *değerler hiyerarşisi* vasıtasıyla, insanın sosyal sıradan isteklerinin ötesine geçme vakarına sahip olduğu hükmünü verebildiği ve tanıyabildiği için böyle bir sosyal kategori mümkündür. Nitekim J. Peiper, boş zaman kavramının kapsamına felsefi, dinî ve estetik eylemleri ve aşk ve ölümün etkisini veya içinde insanın dünyaya olan ilgisinin sarsıldığı diğer bazı tarzları dahil eder. Bütün bu temel eylem biçimleri insana sıradan dünyanın çemberini yarıp aşkın boyutlara ulaşma imkanı verme müstereğinde sahip oldukları güç sebebiyle doğal olarak birbirlerine aittirler (Peiper 1952).

Vuslat, Mihaliççıkılılar Derneği, Odunpazarı Nargile Köşkü, Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi gibi mekanlar örneğinde insanların boş zaman değerlendirme durumlarına bakıldığında, boş zamanın dinlenme boyutu ve işlevi farkedilebilmektedir. Görüşmelerde insanlar bu durumu ifade etmektedirler. Araştırmacının Mihaliççıkılılar Derneği'nde 24-25 Temmuz gecesinde saat 00.00-00.30 aralığında 4'ü kadın 21 kişiyle yaptığı görüşmede, dinlenmeye vurgu yapılmıştır. Bu tarihte geceleyin yaklaşık 70-80 kişinin bulunduğu ve genellikle çay içtiği mekanda bir yerde oturan iki ailenin biri

emniyet müdürü, biri iş adamı, biri iş kadını, biri ev hanımı ve diğer ikisi öğrenci olan bireyleriyle konuştuğunda, buralara fazla gelmediklerini, geldiklerinde de dinlendiklerini ifade etmişlerdir. Aynı tarihte saat 00.30-02.45 aralığında 4 masanın birleştirilmesiyle oluşturulan 17 kişilik bir grupta bulunanlar da dinlenmeye vurgu yapmışlardır. 2 sanayici, 1 eski belediye başkanı ve iş adamı, 2 müteahhit, 2 dernek başkanı, 1 eski milletvekili, 4 yurt dışından misafir Eskişehirli, 1 akademisyen, 1 işçi, 1 avukat, 1 emekli ve 1 bir partinin eski il başkanından meydana gelen grup, İslam'da değişim, yenilik gibi konular üzerine sohbet etmişlerdir. Araştırmacının belirtilen saatlerde hep yanlarında oturduğu bu kişilerin çok neşeli ve tartışmalı bir sohbet yaptıkları dikkat çekiciydi.

3.2.4. Boş Zaman Mekanlarında Arkadaşlık

Yapılan gözlem ve görüşmelerden boş zamanların, arkadaşlık ve dostluğun gelişmesine veya pekişmesine, hatta yeni arkadaşlıklar kurulmasına vesile olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Vuslat'ta, gerek Odunpazarı Nargile Köşkü'nde ve gerekse Mihaliççiklilar'da 13 kişiyle yapılan görüşmelerde, boş zaman mekanlarında vakit geçirmenin, hiç olmazsa dostluk ve arkadaşlığı pekiştirdiğini, bunun da kendileri için çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

3.2.5. Boş Zaman Mekanlarında Sohbet

Boş zamanlarda en önemli boyutlardan biri, sohbettir. İnsanlar, boş zamanlarını gruplar halinde, gerek ailesiyle, gerek arkadaş grubuyla, gerek iş grubuyla değerlendirmek amacıyla boş zaman mekanları olarak tespit edilen yerlere gelip oturduklarında, sohbet ve muhabbete koyulmakta, kimi zaman kendileri, aileleri, işleri, şehirleri için son derece önemli olan konuları konuşmaktadırlar. Bu sohbetlerden birçok proje, araştırma konusu, eylem planı, yeni düşünce vs. ortaya çıkabilmektedir. Bütün bunlar olmasa dahi bu sohbetlerle arkadaşlıklar perçinlenmektedir. BU sohbetlerin eğitim boyutu gözardı edilemez. Boş zamanlarda biraraya gelinip yapılan sohbetler, ciddi bir eğitime dönüşebilmekte veya çıktıkları itibarıyla eğitim açısından çok önemli işlevsellikler ortaya koyabilmektedir. Odunpazarı'ndaki mekânlarda boş zamanlarını geçirenlerin bir kısmında boş zamanın sohbet işlev veya boyutu gözlenebilmiştir.

3.2.6. Boş Zaman Mekanlarında Siyaset

Gerek Vuslat'ta, gerekse Odunpazarı Evleri'ndeki diğer boş zaman mekânlarında yapılan gözlem ve görüşmelerle bu alanda yapılan farklı bilimsel çalışmaların açıkça ortaya çıkardığı üzere boş zaman mekânlarında oturup boş zaman harcamanın siyaset boyutu oldukça öne çıkan bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiler, bu mekânlarda daha özgür bir ortamda hissederek siyasete ilişkin birçok konuyu gündeme getirip tartışabilmekte, konuşabilmekte, hatta siyasal kararlar verebilmektedirler. Denilebilir ki bu mekânlarda siyasetin nabızı tutulmaktadır. Nitekim şehrin siyasetçileri fırsat buldukça bu tür çayhanelere, kiraathanelere, kafelere gelmekte, halkla buluşmakta, konuşmaktadırlar. Odunpazarı Evlerindeki boş zaman değerlendirme mekanlarında da bu durum net olarak gözlemlenmiştir.

3.2.7. Boş Zaman Mekanlarında Eğlenme

Boş zamanların genel anlamda önemli boyut ve işlevlerinden biri eğlenmedir. İnsanı rahatlatan, can sıkıntısını gideren bir hoşlanma ve zevk alma durumunu ifade eden veya sıkıntı sonrası eğlenme ve rahatlamayı ifade eden eğlenme, boş zamanları değerlendirmede yaşanan önemli bir boyuttur. Bu işlevi ve boyutu, Odunpazarı Evleri boş zaman mekanlarında harcanan boş zamanlar için de gözlemlemek mümkündür. Ramazan Ayı boyunca araştırmacının Vuslat'ta 5'i kadın 12 kişi ile yaptığı görüşmede insanların bu mekanlarda boş zamanlarını çeşitli biçimlerde değerlendirmek suretiyle aslında eğlendikleri sonucuna varılmıştır.

3.2.8. Boş Zaman Mekanlarında Yeme-İçme

Boş zaman mekanlarının önemli bir boyutu, sosyal, psikolojik, kültürel ve ekonomik boyutla bağlantılı olarak yeme-içme boyutudur. Boş zaman mekanlarında çay, nargile, soğuk içecekler vs. içilmekte, çekirdek çıtlatılmakta, simit yenilmekte ve dolayısıyla bütün bunlar, mekan sahibine ve çevredeki esnafa gelir sağlamakta, insanlar yeme-içme üzerinden muhabbet etmekte, yeme-içme zevki yaşamaktadır. Bu durum, Odunpazarı Evleri'ndeki mekanlar için de geçerlidir.

3.2.9. Boş Zaman Mekanlarında Eğitim

Boş zaman mekanları, aynı zamanda birer eğitim merkezi olarak da işlev görebilmektedirler. Eskişehir Odunpazarı'ndaki bazı çayhaneler ve sivil toplum örgütlerini bu noktada örnek olarak zikretmek mümkündür. 2013 yılının Ramazan Ayı'nda akşam ve geceleri kiraathane ve çay bahçelerinde yapılan gözlem ve görüşmelerde bu mekanlarda vakit geçirirken kimi zaman konuşulan konuların bir eğitim olduğu anlaşılmıştır. Hatta bazı kişiler, bu mekanlarda düzenli olarak bir araya gelmiş ve belirledikleri bir konuyu saatlerce konuşarak, tartışarak vakit geçirmişlerdir. Bu kişiler, "madem ki oturuyor, vakit geçiriyoruz, öyleyse daha iyi ve anlamlı vakit geçirelim" düşüncesiyle böyle yaptıklarını söylemişlerdir. Bu bağlamda Vuslat'a ve Mihaliççiklilar'a bakıldığında, birkaç grubun bir birkaç gece konu belirleyerek içlerinde bulunan bir öğretmeni, din görevlisini veya akademisyeni Sahur'a kadar o konu hakkında dinledikleri, sorular sorup cevaplar aldıkları gözlenmiştir.

3.2.10. Boş Zaman Mekanlarında Kitap ve Gazete Okuma

Kahvehane, kiraathane, park gibi mekanların eğitim boyutuyla ilgili önemli bir özelliği de, insanların oralarda kitap okumasıdır. Bu bazen insanların kendi kitaplarını yanlarında getirip oralarda okumaları, kimi zaman da o mekanlarda var olan kitaplıktan aldıkları kitapları okumaları biçiminde olur. Çeşitli toplumlara, ülkelere, şehirlere bakıldığında bunu gözlemlemek mümkündür. Örnek olarak ABD'de bir kafede veya parkta oturmuş kitap okuyan birçok insana rastlamak mümkündür. Hatta o ülkede bunun gelenek olduğu söylenebilir. Bunu yapan insanlar, bir yandan kahve, çay veya benzeri içeceklerini yudumlarken yahut bir şeyler yerlerken, bir yandan da kitaplarını okurlar. Aynı şeyi gazete veya dergi okuma çerçevesinde de söyleyebiliriz. Türkiye'de buna benzer durumları İstanbul ve Kahramanmaraş illerimizin bazı mekanlarında gözlemlemek mümkündür. Araştırmacı 2004 ve 2007 yıllarında yaşadığı ABD'nin bazı kentlerinde, mesela New York'ta, Louisiana Eyaleti'nin başkenti Baton Rouge'da, Ohio Eyaleti'nin Cleveland kentinde ve Nevada Eyaleti'nin

Lasvegas kentinde,; 1989-1999 yılları arasında ikamet ettiği İstanbul'da ve doğup büyüdüğü Kahramanmaraş'ta bu durumu görmüş, ayrıca tecrübe etmiştir. Yine de bu şehirlerimizdeki okuma durumu, ABD'deki kadar yoğun değildir. Odunpazarı Evleri'ne gelince, orada böyle bir durumla nadiren karşılaşıldığı, söz konusu mekanlarda genelde ve Ramazan gecelerinde kitap okuma kültürünün olmadığı tespiti yapılabilir. Esasen adına uygun bir şekilde kırıathanelerde birer kitaplık olsa, belki okumaya olan ilgi artabilir, insanlar birey veya grup halinde okumalar yapabilirler. Ancak buralarda henüz kitaplık kültürünün de olmadığı görülmektedir. İki çay evi işletmecisi, kendileriyle yapılan görüşmede mekanlarında kitaplık oluşturma yönünde bir niyetlerinin olduğunu ve uygun bir zamanda bu niyetlerini gerçekleştireceklerini söylemişlerdir.

3.2.11. Boş Zaman Mekanlarında Bilgisayar ve İnternet Kullanımı

Kitap, dergi ve gazete okuma gibi bilgisayarda çalışma ve internet kullanma da boş zaman mekanlarında görülebilen bir durumdur. Bu durum için de kitap okuma için belirtilen hususların geçerli olduğu söylenebilir. Başka bazı yerlere kıyasla Odunpazarı Evleri'ndeki mekanlarda, bilgisayar üzerinde ders çalışmak, örneğin tez yazmak, ödev yapmak veya internete girip araştırma yapmak, bir şeyler okumak gibi bir kültürün izlerine rastlanmamıştır.

3.2.12. Boş Zaman Mekanlarında Sosyalleşme

Boş zaman mekanlarında, kahvehane veya kırıathanelerde boş zaman değerlendirmenin sosyalleştiricilik işlevi bulunmaktadır. Bu mekanlar, gençlerden, hatta kimi zaman çocuklardan yaşlılara kadar insan için bir sosyalleşme aracı olarak işlev görmektedirler (Bkz. Okumuş 2010). Odunpazarı Evlerindeki boş zaman mekanları olan kırıathane ve çay bahçelerinde de bu işlevi gözlemlemek mümkün olmuştur. Ramazan akşam ve geceleri, farklı yaşlardan insanların topluma katılım, toplumsal hayatın kurallarını öğrenme gibi süreçleri yaşadıkları tespit edilmiştir.

3.2.13. Boş Zaman Mekanlarında Ekonomik Boyut

Boş zaman mekanlarının ekonomik boyutu yukarıda ifade edildiği gibi oldukça önemlidir. Gerek mekan sahiplerinin gelir elde etmesi, gerekse tüketim ve harcamalar açısından boş zaman mekanlarının, kayda değer bir ekonomik canlılığa yol açan bir işlevselliğe sahip oldukları söylenebilir. Boş zamanlar, genel olarak tüketim kültürü açısından ayrıca ele alınmayı hak edecek boyutlarda geniş bir konudur.

Boş zamanları değerlendirmenin ekonomik boyutu kapsamında üzerinde durulacak önemli bir boyut da motivasyondur. Boş zamanı iyi ve kaliteli geçirme, kişiyi, asıl işi konusunda motive eder ve böylece kişi çalışma zamanında işini daha başarılı yapar. Odunpazarı Evleri'nde boş zaman değerlendirmelerinin böyle bir boyutunun olup olmadığı konusunda bir bulguya erişmek zor olsa da, geç vakitlere kadar oturmanın ve gündüz öğleye veya ikindiye kadar yatmanın ekonomiye, maddi üretime, hatta manevi üretime nasıl ve ne kadar katkısının olacağı ya da olmayacağı tartışmalıdır.

3.2.14. Boş Zaman Mekanlarında Din

Odunpazarı Evleri'nde bu çalışmada belirtilen mekanlarda dinsel durumun ayrıca ele alınması, araştırmayı derinleştirmek bakımından yararlı olabilir. Alkollü içeceklerin ve kumar türü oyunların bulunmadığı bu mekanlara dindar insanların daha yoğun geldikleri gözlenmiştir. Ayrıca bazı kişilerin, Ramazan Orucu dolayısıyla Vuslat, Nargile Köşkü, Mihalıççıkılılar gibi yerlerde dinî konular üzerine sohbet ettikleri, tefsir sohbeti yaptıkları, Ramazan Orucu ve Ayı üzerine konuştukları tespit edilmiştir. Bir başka husus da dindar kadınların, özellikle tesettürlü kadınların bu mekanlara sıklıkla gelmeleri ve uzun süre oturmalarıdır. Diğer bir konu da, namaz vakitleri bu mekanlarda bir hareketliliğin gözlenmesidir; insanlardan bir kısmının, ezan okunduğunda, örneğin akşam ve teravih için camiye, mesela Odunpazarı Camisi'ne ve Kurşunlu Camisi'ne gittiği gözlemlenmiştir.

3.2.15. Boş Zaman Mekanlarında Kadın

Boş zamanlarda kadın konusu, ayrı bir başlık altında ele alınacak kadar geniş bir konudur. Ramazan Ayı geceleri boyunca Vuslat'a ve diğer mekanlar, dindarlık düzeyleri farklı olan kadınlar için anlamlı ve önemli bir merkez olarak konumlanmaktadır. Yapılan gözlemlerde tesettürlüsü ve tesettürsüzüyle kadınların, bu mekanlarda kendilerini buldukları, kendilerini bir tür ifade ettikleri, görünür kıldıkları, kimliklerini ortaya koydukları, varlık gösterdikleri, toplumsal aktörler olarak sahne yer aldıkları anlaşılmıştır. 24-25.07.2013 gecesinde 3 kişilik bir kadın grubuyla Vuslat'ta yapılan görüşmede kadınlar, gece buraya gelip oturmakla kendilerini bulduklarını, rahatladıklarını, dinlendiklerini ifade etmişlerdir.

3.2.16. Boş Zaman Mekanlarında Aile

Yapılan bu çalışmanın ortaya çıkardığı bir husus da, boş zaman mekanlarının aile için önemli işlevsellik ve özelliklere sahip olmasıdır. Vuslat'a gelenler arasında hemen hemen her akşam mutlaka bir veya birkaç ailenin varlığı gözlemlenmiştir. Ailelerin neşeli sohbetleri gözden kaçmamıştır. Bazı ailelerin çocuk, hatta bebekleriyle geldiği de görülmüştür. Aileler, çayla birlikte çekirdek çitlatarak sohbet ederken eğlenmekte, dinlenmekte, hergünkü monoton hayatın dışına çıkmak suretiyle yenilenmektedirler. Görüşmelerde birkaç aile bu durumu teyit etmiştir.

3.2.17. Boş Zaman Mekanlarında Vakit Öldürme

Boş zamanın tanımı çerçevesinde işaret edilmesi gereken önemli hususlardan biri, boş zamanın, bizatihi zamanın boş olmasını değil, kişinin veya toplumun kendi hayatında zamanı bölümleyerek elde ettiği ve kendisine göre ayarlayıp anlamlandırıldığı bir zamanlar bütünü ifade ettiğidir. İnsanın, içinde bulunduğu zamanın, yani bizatihi zaman olgusunun boş olması düşünülemez elbette. Zaman, zaman olması hasebiyle kendisine yüklenen sorumlulukla veya kendi kanunlarıyla sürekli olarak yürümekte, akıp gitmektedir. Fakat şu gerçeği de görmek faydalıdır: Esasen boş zaman kavramındaki boş kelimesi, bir değer olarak boşluğu, anlamsızlığı, başıboşluğu, amaçsızlığı, israfı ifade etmese de, bugün boş zaman çoklukla problem olarak ortaya konmakta, artan boş zaman, *zamanı öldürme*yle eşdeğer kabul edilebilmekte (Odhnoff 1975: 500); boş zamanlar, çoğu insanların birey veya gruplar halinde amaçsız, boş, aşırı ve gösterişçi tüketim yaparak geçirdikleri vakitler

olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu tespit bugün boş zamanların nasıl değerlendirildiğini anlamak bakımından önemli görünmektedir. Nitekim Odunpazarı Evleri'nde Ramazan gecelerinde bazı insanların geç vakitlere kadar zaman geçirmelerini, "vakit öldürme" olarak adlandırmakta herhangi bir sakınca görülmebilir. Bir zaman planlaması yapmadan ve özgürce hareket etmeksizin rastgele geç saatlere kadar oturmak veya gezmek, ev dışında vakit geçirmek, her zaman olmasa bile çoğu zaman "vakit öldürme" diye adlandırılabilir bir durumla nitelemeyi haklı çıkaracak boyutlara sahiptir. Bunun özellikle geç saatlere kadar oturanlar açısından Odunpazarı Evleri için de böyle olduğu söylenebilir. Girişte belirtilen tarihlerde yapılan gözlemlerde ve bazı kişi ve gruplarla yapılan görüşmelerde, Odunpazarı Evleri'ndeki söz konusu boş zaman mekanlarında bazı boş zaman değerlendirmelerinin "zaman öldürme" kapsamına girdiği tespit edilmiştir.

3.2.18. Turizm Açısından Boş Zaman Mekanları

Odunpazarı Evleri'ndeki boş zaman mekanları bağlamında çay evlerine turizm açısından bakıldığında, geçmiş yıllara oranla ciddi bir hareketlilik gözlemlenebilir. Odunpazarı Evleri, ilgi çekici mekanları, müzeleri, tarihsel yapıları, çarşıları, çay evleri, el sanatları, butik otelleri vs. ile yerli turistleri kendine çekmektedir. Bu genel durum, Ramazan akşam ve gecelerine de yansımıştır. Turistik amaçlı seyahat edip Eskişehir'e gelen ve herhangi bir otelde, misafirhanede veya evde kalan bazı kişilerin Ramazan Ayı'nda akşam ve geceleri Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi, Odunpazarı Nargile Köşkü, Vuslat Aile Çay Bahçesi gibi mekanlara gelip oturdukları gözlemlenmiştir. İş amacıyla veya sadece gezmek için Eskişehir'de bulunup söz konusu yerlere gelen kimseler, buralarda oturarak dinlenmekte, eğlenmekte, bir şeyler yiyip içmektedirler. Denilebilir ki, turizm, Ramazan akşam ve gecelerinde Odunpazarı Evleri'ndeki insan hareketliliğine katkıda bulunmaktadır.

3.2.19. Boş Zaman Mekanlarında Üniversite Öğrencileri

Eskişehir'de iki üniversitenin olması, şehirde kayda değer bir öğrenci nüfusunun ortaya çıkmasını intaç etmektedir. Birinci öğretimi ve ikinci öğretimiyle Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi'ne devam eden öğrenciler, ders saatleri dışındaki vakitlerde görece büyük bir boş zamana sahip olduklarından dolayı bu zamanlarını çeşitli tarzlarda ve farklı mekanlarda harcamakta veya değerlendirmektedirler. Bazı öğrenciler, kafe, pastane, çay evi, lokanta, nargile evi, gazino, otel, Atlıhan, üniversite, organize sanayii gibi yerlerde part time çalışırken, bazı öğrenciler cam, ebru, lületaşı, hat gibi el sanatları ile müzik kurslarına devam etmektedirler. Bir kısım öğrenciler de ders vakitlerinin dışındaki zamanlarında serbest davranmayı, boş zaman mekanlarında, örneğin Odunpazarı Evleri, Adalar, Bağlar, Doktorlar Caddesi, Çarşı ve Hasan Polatkan Bulvarı'ndaki kafe, gazino, kahvehane, internet kafe, play station, alışveriş merkezi ve sinemalarda çoğunlukla arkadaşlarıyla birlikte dinlenerek ve eğlenerek vakit geçirmeyi tercih etmektedirler. Bu son kategorideki öğrenciler sayı itibarıyla oldukça dikkat çekici bir düzeydedir. Genel olarak Eskişehir merkezdeki boş zaman mekanlarının müşterilerinin çoğunun bu öğrenciler olduğu söylenebilir. Bu öğrencilerin bir kısmı, Odunpazarı Evleri'ndeki kiraathane veya çay bahçelerinde boş zaman harcaması yapmaktadır. Araştırmacının Ramazan akşam ve gecelerinde bu mekanlarda yaptığı gözlemlerden, mekanlara gelip vakit harcayanlar arasında üniversite öğrencilerinin dikkate değer bir görünürlük

sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu mekanların bir kısmına kimi zaman lise öğrencilerinin de uğrayıp boş zamanlarını geçirdikleri görülmüştür, ancak bu öğrencilerin sayısı, üniversite öğrencilerine oranla oldukça düşüktür.

3.2.20. Çalışma Hayatı ve Boş Zaman Mekanları

Boş zaman mekanlarında vakit geçirme veya zaman değerlendirme, çalışma hayatını nasıl etkiler? Aynı şekilde çalışma hayatı söz konusu mekanlarda boş zaman değerlendirmeyi nasıl etkiler? Çalışma hayatı kendisi için ağır olan, sabah erken kalkıp iş yerinde olmayı gerektiren veya uykusuzluğu kaldırmayan bir işte çalışan kişiler, doğal olarak boş zaman mekanlarında daha az kalacak ve oraları akşamları çok geç olmadan, bu araştırma kapsamında örneğin, saat 21.00, 22.00 veya 23.00'de terk edeceklerdir. Ancak iş durumları böyle olmayanlar için boş zaman mekanlarında vakit geçirme durumları farklı olacaktır. Onlar geç vakitlere kadar oturabilirler. Fakat geç vakitlere kadar oturmak da tersinden iş hayatını olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Bazı durumlarda mekanlarda geç saatlere kadar boş zaman değerlendirme, dinlenme, eğlenme vs., kişiyi çalışma hayatında motive edebilir ve ve daha üretken, çalışkan veya verimli bir insan haline getirebilir. Fakat bazen de geç yatıp uyumak, geç uyanmaya yol açacağından veya erken kalkılırsa, yeterli uykudan yoksun bırakacağından kişiyi verimli çalışmaktan alıkoyabilir. Her iki durum da Odunpazarı Evleri boş zaman mekanlarında gözlenebilmiştir.

4. Sonuç

Boş zamanlar, insanın, uyku, iş veya okul saatlerinin ve de rutin meslekî, ailevî ve sosyal iş, görev ve sorumluluklarının gereği olan eylemleri yerine getirdiği vakitlerin dışında bir ölçüde kendi özgür iradesiyle, kendi kendinin farkında olarak özgürce kullanabileceği; özgürce dinlenme, eğlenme, bilgi ve düşüncesini geliştirme, becerilerini artırma, toplumsal hayata gönüllü olarak iştirak etme gibi bir dizi meşguliyetlerde bulunabileceği zamanlardır. Boş zaman anlayışı veya boş zaman değerlendirme yaklaşımı, genel olarak bir toplumun zaman tasavvurunu, hayat tarzını, kültür kodlarını, çalışma kültürünü vs. anlamak için vazgeçilmez bir ölçü verir. Bir toplumun boş zaman kültürü, o toplumun hayata yaklaşımını, üretkenlik durumunu, tembel mi yoksa çalışkan mı olduğunu, sorunlara çözüm üretme kabiliyetini, hatta espri kabiliyetini ortaya koyar. Bu ve benzeri boyutlarından dolayı bir toplumun ve bir şehrin boş zaman kültürünü ele almak ve araştırmak oldukça önemlidir.

Toplumun düşünce ve zihniyet dünyasının gelişmişliği, analiz yeteneği, hayata bakışı, olaylara yaklaşımı, planlı değişimi, yenilenmesi vs. bütünüyle zaman tasavvuruna ve pratiğine ve bu arada boş zaman kültürünün derinlik ve genişliğine bağlıdır. Boş zamanın iyi değerlendirilmesi de her şeyden önce zaman ve boş zaman eğitimiyle doğrudan bağlantılıdır. Zamanı etkili, verimli ve anlamlı kullanma, boş zamanı dolu geçirme, kaliteli değerlendirme bir eğitim işidir. Bu eğitim işinde de başta anne-baba olmak üzere aile ve okul gibi kurum ve kuruluşlardır.

Araştırma özelinde Eskişehir Odunpazarı Evleri'ndeki boş zaman mekanlarında boş zaman geçirme veya değerlendirme olgusu için de aynı hususlar geçerlidir. Odunpazarı Evleri'nde boş zaman

kültürü araştırılıp anlaşıldığında, aslında orada yaşayanların hayata bakışları, eşyaya ve olaylara yaklaşımı, din anlayışları, kültür kodları vs. anlaşılmış olacaktır.

Araştırmadan çıkan önemli bir nokta, Odunpazarı Evleri'nde kahvehane, kiraathane veya çay bahçelerinde boş zamanlarını geçirenlerin, özellikle de akşamdan veya Teravihten Sahura kadar saatlerce oturanların rahatlığıdır. Belki Müslümanlar için oruç tutmanın farz olduğu Ramazan Ayı'nın getirdiği farklı bir atmosfer ve psikolojiyle insanlar uykusuz kalmalarına rağmen eğlenmekte, neşeli sohbetler yapmaktadırlar. Erkeği ve kadınıyla çocuk, genç, yetişkin ve yaşlılar; kendi komusunda hemen her yaştan öğrenciler, memurlar, iş adamları, işçiler, öğretmenler, din görevlileri, akademisyenler, esnaflar, işsizler vd. Odunpazarı Evleri çayhane veya kiraathanelerine gelip eğlenceli vakit geçirmektedirler.

Belirtmek gerekir ki, geç vakitlere kadar geceleyen insanlardan sabah işe gidenlerin, doğal olarak moral ve motivasyon yönünden iyi olmakla birlikte uykusuz oldukları için sağlıklı ve verimli çalışmaları zor görünmektedir. Eskişehir'de Ramazan dışında da bu şekilde gece geç vakitlere kadar zaman tüketen insanların, özellikle genç ve orta yaşlıların hatırı sayılır sayısal çokluklarına bakılırsa, bu durumun söz konusu kişiler açısından genel olarak zaman planlaması yönüyle iyi bir durum olduğunu söylemek çok güçtür. Sadece Ramazan Ayı'nda zamanı bahsedildiği şekilde gece geç saatlere kadar oturarak harcayanlar açısından çalışma bağlamında ciddi bir olumsuzluktan söz edilemeyebilir. Hatta Ramazan'da bu şekilde vakit geçirmek, hayatın rutinizasyonunu değiştirdiği için tersine çalışma hayatına bir kalite ve verimlilik de getirebilir. Ramazan Ayı'nda zamanını bu aya göre planlayanlar ve iş hayatlarını ona göre tanzim edenler, gece geç saatlere kadar vakitlerini söz konusu mekanlarda veya başka yerlerde oturarak geçirmelerini kendi inanç, düşünce ve hayatları için anlamlı kılabirler. Ancak bir planlama yapmaksızın vakit geçirenler, Ramazan Ayı'nda dahi olsa kaliteli vakit geçirme yönünden zarara uğrarlar.

Çalışmanın sonucu bakımından şu husus da önem arz etmektedir: Müslüman toplumun Odunpazarı Evleri'nde Ramazan akşam ve gecelerinde boş zamanlarını değerlendirme tarzı, İslam'ın zaman tasavvuru konteksti içinde iman ve salih amel boyutuyla uyuşmakta mıdır? Müslümanlar, mensubu oldukları İslam dininin inanç ve ilkelerine uygun olarak mı boş zamanlarını değerlendirmektedirler? Bu ve benzeri sorular, İslam toplumlarının toplumsal durumlarını doğru anlamak ve anlamlandırmak için cevaplandırılması gereken sorulardır. Bilindiği üzere İslam'ın ana kaynaklarında zaman, boşa harcanacak ve öldürülecek bir şey değil, tersine üretilecek, iyi değerlendirilecek, anlamlı harcanacak bir nimet olarak zikredilir. İslam'da zamanı israf etmek, zamanı öldürmek, zamanı anlamsızca harcamak, nimetin kıymetini bilmemekle eşdeğer görülmüştür.

Kuşkusuz çayhane veya kiraathanelerde uyku düzenini bozmayacak şekilde vakit geçirenler, gece ile gündüzün dengesini bozmayacak biçimde boş zamanlarını değerlendirenler, bunu planlı bir zaman değerlendirimi çerçevesinde yaptıkları ölçüde zamanlarını ve hayatlarını anlamlı kılar, çalışma hayatlarında daha verimli sonuçlar elde ederler.

Öğrenci şehrimiz Eskişehir'de Odunpazarı Evleri boş zaman değerlendirme kültürü kapsamında gençleri, özellikle de üniversite öğrencilerini ayrıca ele almak gerekmektedir. Toplumun nüfusu

içinde ağırlıklı bir yer tutan gençler, Eskişehir’de de çok önemli bir yere sahiptir. Üniversite gençliğinin boş zamanlarını nasıl ve nerede değerlendirdikleri, boş zamanlarını değerlendirebilecekleri uygun mekan ve araçlara sahip olup olmadıkları, boş zaman değerlendirme pratiklerinin akademik yönlerini olumlu mu yoksa olumsuz mu etkilediği gibi hususlar, Eskişehir’de öğrencilerin durumunu anlamak ve geliştirmek bakımından son derece önemlidir.

Odunpazarı Evlerinde boş zaman değerlendirme özelinde son olarak denilebilir ki, burada Vuslat Aile Çay Bahçesi, Odunpazarı Nargile Köşkü, Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi gibi mekanlarda Ramazan akşam ve geceleri, oldukça coşkululuğu ve hareketliliğiyle dikkati çekmektedir. Burada bahsedilen coşku ve hareketliliğin Ramazan’a özgü olduğu söylenebilir; zira Ramazan dışındaki zamanlarda akşam ve geceleri hareketli olmakla birlikte bu, Ramazan’la aynı yükseklikte bir hareketlilik değildir. Bu, mezkur mekanların Ramazan Ayı’ndaki durumu ile Ramazan dışındaki durumları gözlemlenip karşılaştırıldığında anlaşılacak bir şeydir.

Odunpazarı Evleri’nde Ramazan Ayı’ndaki insan hareketliliği, boş zaman değerlendirme açısından dinlenme, eğlence, oyun, arkadaşlık, toplumsal münasebetler, eğitim, siyaset, yeme-içme kültürü, sosyalleşme, ekonomi, vakit öldürme, kadın ve aile gibi boyut ve işlevleri içinde barındırmaktadır. İfade edilmelidir ki, Odunpazarı Evleri’nde boş zaman mekanlarında boş zaman değerlendirme konusu, daha ileri ve geniş çaplı çalışmalarla söz konusu işlev ve boyutları itibarıyla ayrıntılı bir şekilde incelendikçe daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynaklar

Kur’an-ı Kerîm

Hadisler

el-Adlûnî (1958). Keşfu'l-Hafâ, C. 1. Beyrut.

Ahmed bin Hanbel (1313). Müsned, C. 1, Mısır.

el-Alûsî (1997). Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, C. 16, Beyrut.

el-Askalânî, İbn Hacer (ty.). Fethu'l-Bârî, C. 11. byy.

Anderson, B. (1993). Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (Çev. İ. Savaşır), İstanbul.

Ateş, S. (1995). Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri, C. 6, Yeni Ufuklar Neşriyat (Milliyet), İstanbul.

Atkinson, J. (1997). Zamanı Yönetme Sanatı, (Çev. Cem S. İslâm), İstanbul.

Aydın, M. (2000). Kurumlar Sosyolojisi, 2. Bs, Ankara.

Bamberger, R. (1966). “Boş Zamanları Değerlendirmede Kitabın Rolü”, Boş Zamanları Değerlendirme Semineri (7-14 Nisan 1966), İstanbul.

Berger, P. L., Luckman, T. (1967). The Social Construction of Reality, Great Britain.

- Brightbill, C. K. (1960).** The Challenge of Leisure, Englewood Cliffs.
- Buhârî (ty.).** Sahîhu'l-Buhârî, C. 7-8, İstanbul.
- Canan, İ. (1985).** İslâm'da Zaman Tanzimi, İstanbul.
- Çantay, H. B. (1981).** Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 5. bs., İstanbul.
- Devellioğlu, F. (1993).** Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 11. bs., Ankara.
- Dumazedier, J. (1960).** "Current problems of the sociology of leisure", International Social Science Journal, 4(4), s.522-531.
- Dumazedier, Joffre (1967).** Toward A Society of Leisure, New York.
- Dumazedier, Joffre (1974a).** Sociology of Leisure, New York.
- Dumazedier, Joffre (1974b).** "Leisure and the social system", Concepts of Leisure, Ed. J. F. Murphy, Englewood Cliffs, NJ.
- Durant, H. (1938).** The Problem of Leisure, London.
- Elias, N. (2000).** Zaman Üzerine, (Çev. V. Atayman), İstanbul.
- Evliyâ Çelebi (1999).** Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, C. 3., Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evliyâ Çelebi (2003).** Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, C. 7., Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff, İstanbul.
- Fabian, J.(1999).** Zaman ve Öteki, (Çev. S. Budak), Ankara.
- Fahru'r-Râzî (ty.). et-Tefsîru'l-Kebîr,** C. 32, 2. bs., Tahran.
- Giddens, A. (1994).** Modernliğin Sonuçları, (Çev. E. Kuşdil), İstanbul.
- el-Hâkim (1990).** el-Müstedrek ala's-Sahîhayn, C. 4, Beyrut.
- Hicter, M. (1966).** "Boş Zamanları Değerlendirme Politikası", Boş Zamanları Değerlendirme Semineri (7-14 Nisan 1966), İstanbul.
- İbn Haldun (1996).** Mukaddime (Tah. Derviş el-Cüveydî), 2. bs., Beyrut.
- İbn Kesîr (1989).** Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, C. 4, 3. bs., Beyrut.
- İbn Mâce (1975).** Sünen, C. 1, byy.
- İbn Mâce (1981).** Sünen, İstanbul.
- Jary, D., Jary, J. (1991).** The Harper Collins Dictionary of Socioylogy, New York.
- el-Kardâvî, Y. (1985).** el-Vaktu fî Hayâti'l-Müslim, Beyrut.

- Kelly, J. R. (1981).** "Leisure". New Catholic Encyclopedia, C. VIII., Washington.
- Kraus, R. (1971).** Recreation and Leisure in Modern Society, New York.
- Kutub, S. (ty.).** Fî Zilâli'l-Kur'an, C.6, Kâhire.
- Marty, M. E. (1987).** "Protestantism", The Encyclopedia of Religion, C. 11, London.
- Miras, K. (1978).** Sahîh-i Buhârî ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, 4. bs., C. 12. Ankara.
- Mutlu, E. (1995).** İletişim Sözlüğü, 2. bs., Ankara.
- Mütercim Asım (1304).** Kâmus Tercümesi, C. 3, İstanbul.
- Naîmâ, M. (1283).** Târîh-i Naîmâ, C. 1, 3. bs., İstanbul.
- en-Neseî (1988).** Tefsîru'n-Neseî, C. 3-4. Beyrut.
- Odhnoff, C. (1975).** "Social Planning in a Changing Society", Society, Stress and Disease. Ed. Lennart Levi. Toronto.
- Okumuş, E. (2002).** "Boş Zamanlar Sosyolojisi", Akademik Araştırmalar Dergisi, 4/13, s. 163-204.
- Okumuş, E. (2010).** "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi (Elektronik dergi), X/2, 2010, s. 121-174.
- Okumuş, E. (2010).** "Boş Zamanlar ve İslam", Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 3/5, s. 23-43.
- Okumuş, E. (2011a).** Zamanın Toplumsal Gerçekliği, İstanbul.
- Okumuş, E. (2011b),** "2010 Yılından Dinî Tecelliler", Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı, 2011, Ed. Osman Özbahçe, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2011, s. 163-214.
- Okumuş, E. (2012a),** "2011 Yılından Dinî Tecelliler", Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 2012, Ed. Osman Özbahçe, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2012, s. 123-156.
- Okumuş, E. (2012b),** Evliya Çelebi'nin Gözüyle, Ankara.
- Okumuş, E. (2013),** "Eskişehir'de Boş Zamanlar". Yeni Şafak.
- Peiper, J. (1952),** Leisure: The Basis of Culture, New York.
- Polat, A. (2001),** Üç Bin Yıllık Birikim, 2. bs., İstanbul.
- Pronovost, G., (1989).** The Sociology of Time (Current Sociology, La Sociologie Contemporaine, The Journal of International Sociological Association, C. 37, S.3, 1989). London ve Newbury Park/CA.
- Robinson, M. D. (1963).** The Leisure Age, U.S.A.
- Sezen, Y. (2000).** İslam'ın Sosyolojik Yorumu, İstanbul.
- Stebbins, R. A. (2007).** Serious Leisure, New Brunswick, New Jersey.

- Sweedlun, V. S., Crawford, G. M. (1956).** Man in Society, C. 1, USA.
- et-Taberî (1995).** Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl-i Ayi'l-Kur'an, C. 15, Beyrut.
- Tatlidil, E. (1994).** "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme", Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler (I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, İzmir, 3-5 Kasım 1993), Ankara.
- Tezcan, M. (1994).** Boş Zamanların Değerlendirilmesi Sosyolojisi, Ankara.
- Tör, V. N. (1966).** "Boş Zamanları Değerlendirmede Telkin Vasıtalarının Rollerini", Boş Zamanları Değerlendirme Semineri (7-14 Nisan 1966), İstanbul.
- Urry, J. (1999).** Mekânları Tüketmek, Çev. Rahmi G. Ögdül, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (1969).** Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul.
- Veblen, T. (2008).** The Theory of the Leisure Class, London.
- Weber, M. (1999).** The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. (İng. Çev. Talcott Parsons), London-New York.
- White, R. J. (1955).** "Social Class Differences in the Uses of Leisure", American Journal of Sociology, C. 61, No. 2.
- Wilson, J. (1980).** "Sociology of Leisure", C. 6, Annual Review of sociology.
- Yağbasan, M., Ustakara, F. (2008).** "Türk Toplumunda Kahvehane ve Kafelerdeki İletişimsel Ortamı Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması (Gaziantep İli Örneği)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 18/1., s. 233-260.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (ty.).** Hak Dini Kur'an Dili, C. 8, byy.
- Zemahşerî (ty.),** Keşşâf, C. 4, Beyrut.
- Zerubavel, E. (1981),** Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life, Chicago.